

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტი

მარიამ ნინიძე

ა ს ო მ თ ა ვ რ უ ლ ი ღ ა ნ პირველსახისკენ

თბილისი
2005

466

უკ (UDC) 930. 27 (= 9.463.1)
6 674

რედაქტორი – პროფესორი ზურაბ ჭუმბურიძე

© _ მარიამ (მაია) ნინიძე

ISBN 99940-0-400-X

ქართული ანბანის წარმომავლობის შესახებ არსებული მემკვიდრეობა

ქართული დამწერლობის მეცნიერულ კვლევას საუკუნოვანი ისტორია აქვს. ამ დროის მანძილზე შესწავლილია ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებში და მის ფარგლებს გარეთ მოპოვებული მრავალი ეპიგრაფიკული ძეგლი, გამოქვეყნებულია მათი აღწერილობა და ფოტოები. ეს საშუალებას გვაძლევს თვალი მივადევნოთ ჩვენი დამწერლობის განვითარების თითოეულ ეტაპს V საუკუნიდან დღემდე. ამასთანავე შექმნილია მნიშვნელოვანი თეორიული ნაშრომებიც, მაგრამ უძველესი დოკუმენტური წყაროების მოუღწევლობის გამო ანბანის შექმნის სათავე და პირვანდელი სახე საბოლოოდ გარკვეული არ არის.

თუნდაც ერთი უძველესი წარწერის ან ხელნაწერის მიკვლევამ შეიძლება ბევრ მნიშვნელოვან საკითხს მოჰყვინოს ნათელი, მაგრამ ძეგლის სიძველის დადგენას დათარიღების უტყუარი პრინციპი სჭირდება, მის ჩამოყალიბებას კი ანბანის გრაფიკული განვითარების შესახებ სწორი კონცეფციის შემუშავება. ამგვარი ბაზისის არქონამ შეიძლება უმნიშვნელოვანეს აღმოჩენასაც კი დაუკარგოს ფასი. ამიტომ, მიუხედავად იმისა, მოვიპოვებთ ამჟამად ჩვენს ხელთ არსებულზე უფრო ძველ ეპიგრაფიკულ ძეგლებს თუ არა, თეორიული ძიებები არ უნდა შეჩერდეს.

ნებისმიერი პრობლემური საკითხის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მისი კვლევის წინასიტორიის შესწავლას. ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ არსებობს სრულიად განსხვავებული თეორიები სხვადასხვაგვარი მეთოდებით და დასკვნებით. დღეს მკვლევარს საშუალება ეძლევა ყველას შეადგები შეაჯეროს, შემდეგ კი ან მათგან შერჩეული რომელიმე მიმართულებით გააგრძელოს მუშაობა ან, თითოეულისგან მიღებული გამოცდილებით აღტურვილი, სრულიად ახალ გზას დაადგეს. ნებისმიერ შემთხვევაში ქართულ პალეოგრაფიაში წინ გადადგმული თითოეული ნაბიჯი ყველა იმ მეცნიერის საერთო დამსახურება იქნება, ვისაც ქართული დამწერლობათმცოდნეობის თეორიული ასპექტები მანამდე უკვლევია ან თუნდაც ერთი ხელნაწერი შეუსწავლია და გამოუქვეყნებია.

ბერძნულიდან წარმომავლობის თეორია

თეორიას, რომლის მიხედვითაც ქართული ასო-ნიშნების გრაფიკა ბერძნულის მიხედვით არის შექმნილი, ბევრი მიმდევარი ჰყავს. ეს კონცეფცია ყველაზე სრულად და საფუძვლიანად წარმოდგენილია თამაზ გამყრელიძის წიგნში „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“ (2). აქ საკითხი შესწავლილია სხვადასხვა დამწერლობების წარმოშობისა და განვითარების ისტორიულ კრილში, მაგრამ ქართული ანბანის ბერძნულთან გრაფიკული მსგავსების და დამოკიდებულების დასაბუთება არაერთ პირობითობას ეყუდნება.

1. ქართული ანბანის შედარება ხდება ბერძნულის არა ერთ რომელსამე სისტემასთან, არამედ ხან არქაულთან – Ἑλληνιστική (აბგეთი) და ხან კლასიკურთან – Ὠκεανός (დეჭიოფი).

2. როცა ბერძნულის არც ერთ სახეობასთან არ აღინიშნება მსგავსება, ქართული ასო შედარებულია ცალკე დამწერლობებად ჩამოყალიბებულ არამეულთან 𐎧 (ქ), ლათინურთან C (ც) და გოთურთან 𐌸 (ე).

3. ქართული ასოების შედარება ყოველთვის არ ხდება ძირითად ვარიანტთან, არამედ საჭიროების შემთხვევაში ინვერსიულთან, 'სოგ'ში კი ანტიფორმასთან (2.172-179).

4. ქართული ასო-ნიშნებიდან 14 სპეციფიკური ქართული ბგერის გამოჩატველია. მხოლოდ 22-ის ფონეტიკური მნიშვნელობა ემთხვევა ბერძნულს და სწორედ მსგავსი ფონემების აღმნიშვნელ ასოთა ჯგუფის შედარებას უნდა წარმოეჩინა ამ დამწერლობათა ურთიერთ-დამოკიდებულება, მაგრამ აქედან 6 ასოს - ზჰჰსჰ (ზღმსჰ) შესახებ ნათქვამია (2.173-175), რომ მათ ფორმის მხრივ არაფერი აქვთ საერთო ბერძნულთან და 𐏃-ს ბერძნულიდან წარმომავლობა ვარაუდის დონეზეა გამოთქმული (2.174). ამრიგად, ეს ჯგუფი კიდევ უფრო მცირდება და 15 ასომდე დაიყვანება, მაგრამ ეს თხუთმეტიც ბერძნულთან საგულისხმო მსგავსებას ვერ აუღენს. მათ ურთიერთკავშირს არადამაჯერებელს ხდის არა ის, რომ ასოებს შორის არაერთი განმასხვავებელი ელემენტია (2.172-180), არამედ ის, რომ ეს შეუსაბამობა ყველა გრაფიკასთან მიმართებით თავისებურია. ბერძნულის საფუძველზე ქართული ასო-ნიშნების მისაღებად საჭიროა:

4 - Ⴃ (ა) პორისონტალური ხაზის დამატება, დიაგონალის წაშლა და კუთხის რკალად ქცევა.

8 (ბ) - 𐏃 (ბ) ქვედა მუცლის მოცილება და ბუნის ქვედა ნაწილში მარჯვნივ წარსიდული ხაზის დამატება.

7 (გ) - 𐏄 (გ) ბუნის ბოლოში პორისონტალური ხაზის, ხოლო ასოს ზედა ნაწილში ვერტიკალური შტრიხის დამატება.

Δ - 𐏅 (დ) პორისონტალური ხაზის დამატება და სამკუთხედის წრეხაზად ქცევა.

Ξ (ე) - 𐏆 (ე) ორი ქვედა ხაზის მოცილება და ზემოთ ვერტიკალური შტრიხის დამატება.

𐏇 (ფ) - 𐏇 (ფ) შუა გასწვრივი ხაზის ბუნის მარჯვნივ გატანა და პორისონტალების ბოლოებში ვერტიკალური შტრიხების მიწერა.

Η - 𐏈 (ჭ) მარჯვენა ასწვრივი ხაზის ზედა ნაწილის ჩამოცილება და პატარა პორისონტალის დამატება.

Θ - 𐏉 (თ) რკალის მარჯვენა ნახევრის ჩამოცილება და პორისონტალის მარცხენა ნაწილის მოშლა.

Ι - 𐏊 (ი) პორისონტალური ხაზის დამატება.

О – Q (ო) მოკლე რკალური ფორმის დამატება.

U (U) – V (ვ) მომრგვალება და პორიზორტალური ხაზის დამატება.

P – J (რ) მარჯვენა წრეხაზის ქვემოთ ნამოწვეა, მისი რკალად ქცევა და ბუნის ქველა ნაწილის მარცხნივ მოხრა.

Y – d (ე) მარჯვენა ნაწილის გამართვა და მარცხენას წრეხაზად ქცევა.

Ф – Ф (ფ) ასო-ნიშნის თავის ვერტიკალის ბოლოში ატანა.

X – x (ქ) ჯვრის ერთი ფორმის მეორეთი შეცვლა.

ორკევა, რომ ახალი ასოს მიღების წესი თხუთმეტსავე შემთხვევაში განსხვავებულია. ამასთან ათი ასო ЦѢѦѦѦѦѦѦ (აღმთიორკე) შედარებულია ბერძნულის ძირითად ვარიანტთან, ოთხი: ѦѦѦ (ბგვე) - პირმარცხნივ შებრუნებულთან და ერთი - Ѧ (ჰ) - გადმობრუნებულთან, ანუ საერთო წესი ამაშიც არ არის დაცული. საგულისხმოა, რომ ქართული გრაფემებისათვის ბერძნულისაგან განმასხვავებელ ცალკეულ ელემენტთა დამატება არაფუნქციონალურია, გრაფიკული ღირებულება არა აქვს, არ განასხვავებს ამ ნიშანს სხვებისგან. ე. ი. მათი არსებობა აუცილებლობით არ არის გამოწვეული.

რაც შეეხება დანარჩენ 10 გრაფემას, რომლებიც ქართულისათვის დამასახიათებელ ბგერებს აღნიშნავს, მათგან ხუთი ასო: ѦѦѦ (ქქქს) ქართულივე სხვა გრაფემების ѦѦѦѦ/ს (შნმგ.ს) -ს მიხედვით შექმნილად არის მიჩნეული, Ѧ და Ѧ (ჯჯ) - აკროფონებად, Ѧ (კ) -ს გრაფიკული პირველწიარო დაუდგენელია (2.179) და ორი ასოს Ѧ და Ѧ (ქქ) (2.178-179) სათავედ დასახელებულია ბერძნული გრაფემები, რომლებიც ბგერითი მნიშვნელობებით განსხვავებულია.

როგორც ვხედავთ, გრაფემათა წარმოებას არავითარი სისტემური კანონზომიერება არ აწესრიგებს. ამ მოვლენის შესაძლებელ ახსნად მიჩნეულია ის, რომ „ასომთავრული დამწერლობის შემქმნელი ცდილობს ამ გზით დაფაროს ახლად შექმნილი ქართული ანბანის დამოკიდებულება და კავშირი მისი დროის ბერძნულ წერით სისტემასთან. იგი ამ მიზნით ახდენს ბერძნულ გრაფიკულ სიმბოლოთა ისეთ მოდიფიკაციას ქართულში, რომ სათანადო ბერძნულ და ქართულ ასო-ნიშნებს შორის იკარგება ყოველგვარი ფორმალურ-გრაფიკული კავშირი, რომლის გამოვლენა მხოლოდ სპეციალური გრაფიკული ანალიზის საშუალებით თუ ხერხდება. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ნიშნები სათანადო ბერძნული წერითი სიმბოლოების შეგნებულ გრაფიკულ სტილიზაციას წარმოადგენს“ (2.183).

ქართული ანბანის შემოქმედს ბერძნულის გავლენის დაფარვა რომ ჰქონოდა განხრახნული, პირველ რიგში ასოთა რიგს დაარღვევდა და თან ყველა ნიშანს შეუცვლიდა სახეს, მაგრამ ქართულში ასე არ არის - ასოთა რიგი მათ საერთო ნაწილში იგივეა, ორს – Ф და x (ფქ) -ს აშკარად ეტყობა ბერძნულის გრაფიკული გავლენა და თვალშისაცემია ასო ОѦ (უ) -ს გრაფიკული კომპლექსის ერთნაირი შედგენილობა.

წარმოდგენილი თეორიის ძირითადი დასაყრდენი ქართული ანბანის რიგია, რომელიც საერთო ნაწილში ბერძნულს ემთხვევა, მაგრამ ამ წყობით ქართული გრაფიკების დალაგება მათი შექმნიდან რამდენიმე საუკუნის შემდეგაც შეიძლებოდა მომხდარიყო. ასოთა რიგის მსგავსება ერთი ანბანის მეორეზე გრაფიკულ დამოკიდებულებას და მისგან წარმომავლობას თავისთავად არ გულისხმობს. ამასთან დაკავშირებით ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხის გადაწყვეტა არ შეიძლება მარტო ბერძნული და ქართული ანბანთა წესრიგის შედარებით. აქ უმთავრესი მნიშვნელობა, რასაკვირველია, თვით ასოთა მოყვანილობა-მოხაზულობის მსგავსებასა და იგივეობას აქვს“ (31. 201). ბერძნული და ქართული დამწერლობების შედარებითი შესწავლით ვლინდება, რომ მათ შორის გარეგანი, სისტემური კავშირია და არა „გენეტიკური“, რაც გვიანდელი გაველენით უნდა აიხსნას და არა ერთი მათგანის მეორისგან წარმომავლობით.

ფინიკიურიდან წარმომავლობის თეორია

ქართული ანბანის წარმომავლობის კვლევას პირველი ფუნდამენტური ნაშრომი ივანე ჯავახიშვილმა მიუძღვნა. წიგნში „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ (31) იგი წერს: „თითოეული ქართული ასოს მოხაზულობის... შედარებითი შესწავლა ცხადყოფს, რომ ქართულ დამწერლობას მაჩლობელი აღმოსავლეთის სხვა დამწერლობათა შორის სრული მსგავსებით უშუალო ნათესაობის ან დედნობის გამომამჟღავნებელი არ მოეპოვება. ამის მაგიერ ჩვენ ხან ფინიკიურსა და სიდონურ-პუნურში, ხან მოაბურსა და უძველეს ებრაულში, ხან კიდევ არამეულსა და პალმირულ-ნაბატეურში, ზოგჯერ თვით საბაურსა და ჰიმეარულში გვხვდება ქართული ამა თუ იმ ასოს მოხაზულობის თავისებურების მსგავსი მოვლენები. რადგან ამასთანავე მსგავს მოვლენათა შემცველი ანბანები სხვადასხვა დროისანი და ერთიმეორისაგან და ქართველთაგანაც გეოგრაფიულად ძალზე დაშორებულნი არიან, ამიტომ ეს მსგავსება არ შეიძლება ქართული ანბანის სადაურობის გამოსარკვევად გამოყენებული იყოს“ (31. 228).

ქართული დამწერლობის სხვა აღფაბეტებთან შედარების საფუძველზე მეცნიერმა სხვებზე მეტი მსგავსება ფინიკიურთან დაინახა, მაგრამ მიიჩნევდა, რომ ჩვენს ხელთ არსებული ასომთავრული გრაფიკა პირველსახისგან საკმაოდ დაშორებული იყო. ამიტომ ზუსტი დასკვნის გაკეთება შეუძლებლად მიიჩნია და მხოლოდ ვარაუდის სახით აღინიშნა, რომ ჩვენი ანბანი შესაძლოა შექმნილიყო ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VII საუკუნეზე ადრე ფინიკიურის მიხედვით. იგი წერს: „მანც მეცნიერული სიფრთხილე სჯობია და სანამ ქართული დამწერლობის VI საუკუნეზე უწინარესი ძეგლები აღმოჩნდება, ჩემი ნათქვამი ქართული ანბანის წარმოშობის დროის შესახებ ჯერჯერობით მხოლოდ პიოთესად მიმანია...“ (31. 226,230).

მოგვიანებით ჩვენი დამწერლობის ფინიკიურიდან წარმომავლობის ვერსიის შემდგომი კვლევა და არგუმენტებით განმტკიცება სცადა რამაზის პატარიძემ წიგნში „ქართული ასომთავრული“ (14). ნაწარმოებში საინტერესოდ არის განხილული ასო-ნიშანთა შესაძლო მიმართება ციურ სხეულებთან და წარმართულ ღვთაებებთან, მაგრამ ფინიკიურთან გრაფიკული ნათესაობის ანალიზისას პირობითობები კვლავ ბევრია.

1. არც აქ ხდება დროში შემოფარგვლა. ქართული გრაფემები შედარებულია ფინიკიურის როგორც არქაულ, ისე კლასიკურ და საშუალო ფორმებთან.

2. აქაც არის დაშვებული გამონაკლისები, როცა შესაძარებლად გამოყენებულია არა უშუალოდ ფინიკიური, არამედ ცალკე დამწერლობებად ჩამოყალიბებული განშტოებები – კეიპროსული 1 (ე) და არამეული 4 (ე).

3. გრაფემები შედარებულია ხან ძირითად ფორმასთან, ასეთია ასომთავრულის 23 ასო – **ႠႡႢႣႤႥႦႧႨႩႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹ** (აბგევითილმპლტჟყჴწხჯჳ), ხან 90 გრადუსიანთან – **ႠႡ** (სა), ხან ინვერსიულთან – **ႢႣႤႥႦ** (ენაღშც) და ხან ანტიფორმასთან – **ႧႨႩႰႱႲႳႴႵႶႷႸႹ** (ყურყი).

4. მინეულია, რომ 4 შემთხვევაში თითო ფინიკიური ასოდან სამ-სამი ქართული გრაფემაა ნაწარმოები: **ႡႢ**; **ႣႤ**; **ႥႦ**; **ႧႨ** (ხეშ; ტქჴ; წიჴ; ცაჴ) და 6 შემთხვევა გვაქვს ორ-ორის წარმოებისა: **ႨႩ**; **ႰႱ**; **ႲႳ**; **ႴႵ**; **ႶႷ**; **ႸႹ** (ეჴ; ზი; სშ; ფჴ; ოღ; ლჰ). ცხადია, რომ ასეთ პირობებში ბევრათა შესაბამისობა უმეტესად დარღვეულია.

5. ასოთა რიგი და გრაფემათა ფონეტიკური მნიშვნელობები ქართული ანბანის ე.წ. ფინიკიურ ჯგუფში ზოგჯერ არ ემთხვევა ფინიკიურს – **ႡႢႣႤ** (თქპეშჴ).

კვლევისას ამდენი სავარაუდო დაშვების და პირობითობის მიუხედავად ქართული და ფინიკიური ასო-ნიშნების განმასხვავებელი ელემენტების რაოდენობა უმეტესად 2-3, ზოგჯერ კი მეტიც არის. ამასთანავე არ არსებობს რაიმე საერთო წესი და კანონზომიერება. ამიტომ, გრაფიკული ანალიზის მიხედვით, ქართული ანბანის ფინიკიურიდან მომდინარეობაც არ ჩანს დამაჯერებელი.

რამაზ პატარიძის წიგნის მიხედვით ქართული ანბანი და მისი წყობა გრაფემათა რიცხვითი მნიშვნელობებითურთ ფინიკიურიდან მომდინარეობს, მაგრამ მასში ჩადებულია ბევრი ისეთი საიდუმლო, რომელიც პირველწყაროში გათვალისწინებული არ იყო. ამ ასრის განვითარებისას წარმოდგენილი თეორია საკმაოდ წინააღმდეგობრივია. თუ გრაფემების **ႠႡႢႣ** (ადთლრ) რიგითი ნომრები და ბევრითი მნიშვნელობანი ფინიკიურს ეყრდნობა, როგორ ხდება, რომ ქართულში იმავე რიგითა და იმავე ბევრითი მნიშვნელობით განპირობებული სახელდებების მიმართება მათთან ორიგინალურ შინაარსს ატარებს. მაგალითად **Ⴀ** (ა)-ს პირველ ადგილზე ღვთაა მიგვანიშნებს, რომ „ან“

მთვარე პირველ (ვახეა; Ծ (დ)-ს რიგითი ნომერი 4 იმაზე, რომ „დღე დღესინდელი“, ანუ მზე IV (ვახეა (აქ ერთი გაურკვევლობაცაა, თუ პორიზონტალური ხაზი Ծ-ში პირველ ცას ნიშნავს, მაშინ რატომღა არის იგი მზის აღმნიშვნელ Ծ (დ) გრაფემის შემადგენლობაშიც, რომელიც პირველ (ვახე არ არის); Գ (თ) მე-9 ადგილზე იმიტომ დგას, რომ „თვალში“ მზის ემბლემაა და მზის რიცხვი ცხრავს; Զ (ლ)-ს რიგითი ნომერი 12 თითქოს გეამცნობს, რომ თეფში მე-12 ზოდიაქალური ნიშანია; Խ (რ)-ს რიგითი ნომერი 19 კი მოწმობს, რომ „რა“ მზის ღმერთის სახელია და მზისა და მთვარის ცხრამეტწლიან კალენდარულ ციკლობაზე მიგვანიშნებს. ამ დაკავშირებებისას არ არის გათვალისწინებული, რომ ამ ბგერების აღმნიშვნელი ნიშნები ფინიკიურშიც იმავე ადგილზე დგას. გრაფემის რიგითი ნომრის, სახელდებისა და მოხაზულობის ამგვარი კავშირი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, ეს ყოველივე ორიგინალური, ქართული წარმოშობისა თუ იქნებოდა.

Ծ (დ)-ს რიგითი ნომერი 4 და ნაწილობრივ დონ-ის ისოფსეფიური მნიშვნელობაც – 124 განპირობებულია სემიტური „დალეს“-ის მე-4 ადგილზე დგომით და მასში ქართული ანბანის შემოქმედი ვერ ნადებდა თავის სათქმელს, რომ ყოველი მეოთხე წელი ნაკიანია და 31 ასეთი წელი გეაძლევს 124-ს.

Զ (ლ) და Խ (რ)-ს რიგითი ნომრები 12 და 19 და ნაწილობრივ მათი სახელების (ლას და რაე) ისოფსეფიური მნიშვნელობებიც – 231 და 106 სემიტურ-ბერძნული ასოთა რიგით არის განპირობებული. თუ გაეითვალისწინებთ იმასაც, რომ გრაფემათა სახელები ლას და რაე მკელეეარს ღვთაებათა სახელებად მიაჩნია და არა ანბანის შემოქმედის მიერ ამგვარი ისოფსეფიური მნიშვნელობების მისაღებად საგანგებოდ გამოგონილ კომბინაციებად, ამდენაირად შეზღუდული ანბანის შემოქმედი Զ და Խ ასოების რიგითი ნომრების ჯამში წელიწადის ხანგრძლივობის ასტრონომიულ ფორმულას და ისოფსეფიურ ჯამში ქართული წარმართული კალენდრის შემოღების თარიღს ვერ გააცხადებდა.

ძველი ქართულის მსგავს წესზე განლაგებულ ყველა ანბანში მე-12 ადგილას მდგომი გრაფემის რიცხვითი მნიშვნელობა 30-ია. თუმც ბევრ დამწერლობაში, მათ შორის სემიტურშიც, 31 გრაფემა საერთოდ არ არსებობს, გრაფემათა რიგისა და რიცხვითი მნიშვნელობების შესაბამისობის ზოგადი პრინციპი განაპირობებს იმას, რომ 31-ე ადგილზე მდგომი ასო Բ (წ)-ს რიცხვითი მნიშვნელობა იყოს 4000. ამიტომ ვერ ვიტყვი, რომ ამ რიცხვების – 31 და 4000 გვერდიგვერდ დგომა განაპირობა ანბანის შემოქმედის იდუმალება განსრახეამ, ასო Բ (წ)-ში გაეცხადებია კალენდარული საიდუმლო და გეომეტრიული ფორმულა. არაბული ციფრებით გვერდიგვერდ დაწერილი 31 და 4000 გარეგანი იერით მაინც გავს 3,14-ს, მაგრამ ძნელი სათქმელია, რომ ასომთავრულით დაწერილ

ციფრებს 7C და 7 და 7,15 შორის ასეთი შორეული მსგავსება მაინც იყოს. საუკუნეების წინათ კი ეს რიცხვები სწორედ ამ სახით იწერებოდა. იმ რეალურ ვითარებასაც თუ გავეთვალისწინებთ, რომ ათწილადების წერის ამგვარი მეთოდი იმ დროისათვის მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში არ არსებობდა, ასო 7 (წ)-ს ფარული შინაარსი კიდევ უფრო საეჭვო გახდება.

თუ ასო 7 (ა) მთვარის გამოსახულებაა, 6 (თ) – თვალისა, 7 (ე) – სასწორისა, და 7 (რ) – მზისა, საეჭვოა, რომ ამ ასო-ნიშნების მოხაზულობა მოდიოდეს იმ გრაფემებიდან, რომლებიც თავისთავად სულ სხვა იდეოგრაფი-აკროფონებია და აღნიშნავს ალფ – ხარს, ტეთ – გორგალს, ვავ – ნამგალს და რეშ – თავს (14.110, 123-131, 434).

გამორიცხული არ არის, რომ ქართული ანბანის ასო-ნიშნებს მართლაც აქონდეს კავშირი ციურ სხეულებთან ან ღუთაებებთან, მაგრამ თუ მათ შექმნას ეს პრინციპი დაედო საფუძვლად, მაშინ რაღაც საერთო კანონზომიერება უნდა არსებობდეს და თან უნდა უარეყოთ ჩვენი ასომთავრულის ფინიკიურიდან წარმომავლობა.

სომხური მხრისა

ქართული დამწერლობის სომხურთან მიმართების კვლევას განსხვავებული საფუძველი აქვს. სომხურ ისტორიულ წყაროებში (5.037; 30.223-224; 32.100-101) არის ცნობა V საუკუნის სომეხი მოღვაწის, მესროპ მაშტოცის მიერ ამ ორი დამწერლობის შექმნის შესახებ. მაგრამ, ნიშანდობლივია, რომ ამ ინფორმაციის შემცველი ეპიზოდები ყველა ტექსტში გვიანდელი ჩანართია (31.200; 5.046) და იგი ეწინააღმდეგება „ქართლის ცხოვრებისეულ“ ცნობას ქართული დამწერლობის ფარნავაზ მეფის დროს (ძვ.წ. III ს.) შექმნის შესახებ (19.26). ეს შეუსაბამობაც რომ არ ყოფილიყო, მსგავს ინფორმაციას პალეოგრაფიული კვლევის საფუძველზე დადასტურების გარეშე მეცნიერული ღირებულება ისედაც არ ექნებოდა, ამ ორი ანბანის გრაფიკული ანალიზის შედეგები კი მის სარწმუნოებას კიდევ უფრო გამორიცხავს.

ერთნაირი ბგერების აღმნიშვნელ უძველეს სომხურ გრაფემებთან მოხაზულობის მხრივ ქართული ისევე არ აუღენს არსებით მსგავსებას, როგორც ბერძნულთან და ფინიკიურთან. სომხური და ქართული დამწერლობების გრაფიკულ სისტემებს გარკვეული შინაგანი მოწესრიგებულობა ახასიათებს, მაგრამ ამოსავალი პრინციპები ერთნათვის სხვაა და მეორისთვის – სხვა.

1. სომხურში ხშირია ასწვრივი ღერძის შუა ნაწილიდან გამომავალი ნაუკეტავი ჰორიზონტალური ხაზი Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Խ (ბგდგჟთჳრ) (10.75), ქართულში კი მსგავსი ელემენტის შემცველი მხოლოდ ორი ასოა 6 (თ) და 7 (მ).

ერკათაგირში 5 შემთხვევა გვაქვს იმისა, რომ ერთი გრაფემა მეორის ინვერსიულ ვარიანტს ან ანტიფორმას წარმოადგენს
 ჯ - ჯ. ო - ო, ლ - ლ, გ - გ, წ - წ (შწ); ო - ს (ოს); ზ - ნ (ლნ); ლ - ყ
 (გე); ლ - ლ (ბე), უძველეს ქართულ ძეგლებს კი აშკარად ეტყობა მსგავსი
 ფორმებისთვის თავის არიდების ტენდენცია. ლ და ზ (ბს)-ც კი, რომლებიც
 ერთმანეთის 180 გრადუსიან ფორმებს პგავს, განსხვავდება ხოლმე იმით,
 რომ ლ (ბ)-ს თავი შეკრული ნახევარწრეა, ზ (ზ)-ს კვედა ნაწილი კი -
 სრული წრე (პლატან II, IV).

3. ქართულ ასომთავრულში სისტემურად არის გატარებული
 მარცხნიდან მარჯვნივ და ზემოდან ქვემოთ მიმართული წერისთვის
 ოპტიმალურად მოსახერხებელი გრაფიკული მოხაზულობა. ამიტომ
 მისთვის არ არის დამახასიათებელი მარჯვენა ზედა მეოთხედში
 დამთავრებული, არამდგრადი ფორმები, როგორებიცაა სომხური
 Մ. Դ. Բ (მტრ).

4. სომხურში არ გვხვდება ზემოთ ან ქვემოთ გახსნილი ორმხრივ
 მართკუთხა მოყვანილობის არცერთი ასო, ქართულში კი ასეთები
 თითქმის მესამედია: Մ ՄԻ Խ ԽԻ ԷԷԿ (გეგჭლიჩხკ).

ქართული და სომხური დამწერლობები ერთი ადამიანის მიერ
 რომ იყოს შედგენილი, საერთო პრინციპი უპირველეს ყოვლისა ამ
 ენებისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ბგერების აღმნიშვნელი
 გრაფიკული ელემენტების აგებულებასა და ანბანურ რიგში მათ
 განთავსებაში აისახებოდა. სომხურში ეს ჯგუფი წარმოადგენს
 გრაფიკული სტილით დანარჩენებისგან განსხვავებულ, ნახატისებრ

ასოებს Շ Չ Յ Ձ Ծ խ Զ (შნცძჭხჯ) (10.69,76) და ისინი
 ანბანთრიგში სხვადასხვა ადგილასაა გაბნეული. ქართულში კი პირიქით
 - იმავე სპეციფიკური ბგერების აღმნიშვნელი გრაფემები აგებულების
 სტილით არაფრით არ გამოირჩევა დანარჩენი ასო-ნიშნებისაგან, მაგრამ
 ცალკე ჯგუფად არის მოთავსებული ანბანის ბოლოში ყჩԥԳԶԽԶ
 (შნცძჭხჯ) და რაც ყველაზე ნიშანდობლივია, მათი წყობა, სომხურისგან
 განსხვავებით, „გარკვეული ფონეტიკური პრინციპით“ (2.155) არის
 განპირობებული.

როგორც ვნახეთ, ადრეულ პერიოდში სომხურთან მსგავსება არც
 სისტემურ დონეზე დასტურდებოდა. ელენე მაჭავარიანი სავსებით
 დამაჯერებლად განმარტავს, რას შეიძლებოდა გამოეწვია მოგვიანებით
 ამ ორი დამწერლობის გარეგანი, სტილური დამსგავსება. იგი წერს:
 ქართულ ანბანში თავშეკრული ასოების გახსნის შემდეგ „როცა ნუსხურ
 დამწერლობაში სწრაფი გამარტივებული წერისკენ მისწრაფებამ ასოთა
 მოხაზულობანი მარჯვნივ გადახარა და მათ მიანიჭა კუთხოვანი ფორმა,
 როცა გაბმული წერის დროს ხატოვანი ელემენტებისა და
 პორისონტალური შეერილების თვალსაჩინოება, თუ შეიძლება ითქვას,

ერთგვარად წაიშალა, ქართული და სომხური ტექსტები დაწერილობის საერთო იერით დაემსგავსა ერთმანეთს“ (10.77). ცხადია, რომ გვიანდელი დამსგავსება საერთო წარმომავლობას არ ნიშნევს და დამწერლობათა ნათესაობის კვლევისას ორიენტაცია მასზე არ უნდა გაკეთდეს, როგორც ამას ზოგიერთი მეცნიერთან ვხვდებით (34.43,44).

ბოლოდროინდელმა გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ სომხურ დამწერლობაში გამოყენებულია ეთიოპური გრაფიკული ფორმები და ანბანი მათი მოდიფიკაციით არის შექმნილი (34.38-46; 33). ქართული დამწერლობის აგებულებაში მსგავსი მეთოდი და ძირები არ შეინიშნება. წარმოუდგენელია, რომ ერთსა და იმავე ადამიანს ორი ანბანი ისე შეექმნა, რომ ერთი საერთო პრინციპი მაინც არ გაეტარებია ორივეგან. უძველეს სომხურ და ქართულ გრაფიკულ სისტემებში კი მსგავსი საერთო პრინციპები არ დასტურდება. ამდენად მათი შემოქმედი ერთი და იგივე პიროვნება ვერ იქნებოდა.

ორიგინალური ბრავიოზული წარმომავლობის თეორია

რადგან ბერძნულთან, ფინიკიურთან და სომხურთან, ისევე როგორც ჰინდურთან, ყალაურთან და მსოფლიოს სხვა დამწერლობებთან, ქართული ანბანის შედარებამ ნათესაური კავშირის დასამტკიცებლად საკმარისი საფუძველი არ გამოაყენინა, განაღდა კვლევის სხვა მიმართულება, რომლის მიხედვითაც ქართული ანბანი გარკვეული პრინციპით ხელოვნურად შექმნილ გრაფიკულ სისტემად იქნა მიჩნეული. ეს კონცეფცია ემყარება ჩვენი დამწერლობის გრაფიკის სისტემურ ანალიზს. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე, მათ შორის ფარნაბაზის ეპოქაშიც, კაცობრიობას უკვე ჰქონდა განვლილი გზა პიკტოგრაფიული დამწერლობიდან ანბანურამდე და ძლიერდებოდა გრაფიკების მოხაზულობათა გამარტივების ტენდენცია. ქართული ანბანის შემოქმედს, რომელმაც შეძლო სამეტყველო ენაში 36 ბგერის იდენტიფიკაცია, მათ აღსანიშნად ერთმანეთისგან განსხვავებული ამდენივე ნიშნის შექმნაც არ გაუძნელდებოდა. არ იყო ამისთვის აუცილებელი სხვადასხვა ეპოქის განსხვავებული ალფაბეტებიდან ასო-ნიშნების ამოკრეფა და მათი გადაკეთება.

ამ ასპექტით ფუნდამენტურია ელენე მაჭავარიანის ნაშრომები. წიგნში „მწიგნობრობაა ქართული“ ნათქვამია: „ასომთავრულის სტილისტურად ერთიანი გრაფიკული სისტემა, რომელიც ერთი პრინციპით და ერთბაშად არის შექმნილი, გამორიცხავს რომელიმე ასო-ნიშნის სხვა ანბანთაგან წარმოშობის შესაძლებლობას. განსაზღვრული გეომეტრიული ელემენტების საფუძველზე პირობითობის პრინციპით აგებული გრაფიკული სისტემა თავის მხრივ მიგვითითებს, რომ ჯერ ასოთა მოხაზულობანი შეიქმნა, ხოლო შემდეგ ასევე ერთბაშად მოხდა ანბანურ რიგზე გაწყობა შესაბამისი ბგერითი სახელწოდებებისა და რიცხვითი მნიშვნელობების მინიჭებით“ (93).

წიგნში „ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები“ (10). ვრცლად არის წარმოდგენილი ქართული ანბანის გრაფიკათა ჩვენამდე მოღწეული ფორმების სტრუქტურული ანალიზი, მაგრამ მათი შექმნის პრინციპთან დაკავშირებით არის გარკვეული წინააღმდეგობები. აქ გამოყოფილია 12 გრაფიკული მოხაზულობა, რომლებიც საწყის ფორმებად არის წოდებული და ნათქვამია, რომ ისინი სხვა ასოთა განვითარების დასაბამს წარმოადგენს. მაგრამ ამათგან 4 ფორმა 12-ს გრაფიკებად გამოყენებული არ არის და 2 ფორმა 4-ს (ჟ) არცერთ სხვა გრაფიკას არ აწარმოებს. ამასთანავე საეჭვოდ გვეჩვენება ანბანის შემქმნელის მიერ 4 ფორმის გრაფიკად გამოყენება და 1 ფორმისა სხვა ასო-ნიშნების საწარმოებლად. ჩვენი აზრით, რაიმე მოხაზულობა რამდენიმე გრაფიკის საერთო საწყის ფორმად რომ მივიჩნიოთ, სხვადასხვა ვარიაციებში ამ ძირეულ ნიშანს ახალი ელემენტები უნდა ემატებოდეს, მაგრამ არ უნდა აკლდებოდეს. არადამაჯერებელია, რომ 1 იყოს 4 და 4 გრაფიკების საწყისი ფორმა.

ნაშრომში ცალკე არის გამოყოფილი ასოები, რომელთა ძირითად საწყის ფორმად დიდი წრეა დასახელებული. 0 ფორმიდან მართლაც შეიძლება იყოს წარმოებული 8 (დ) და 0 (ო) გრაფიკები, მაგრამ არა 6 (კ) (კათა), მით უფრო – 6 (გ). რადგან ამ თეორიის მიხედვით ასომთავრულში ყველაზე მყარი პრინციპი ასოთა სიმალღეში თანაბრობაა, შეუძლებელია, რომ ასო 6 (გ) დიდი წრეხასით შექმნილიყო და მისი ზედა ელემენტი კვადრატული წარმოესაზღვრათ გარეთ გასულიყო.

ქართულ ანბანში ცალკეული მარტივი ფორმების, მაგ. O I P გამოყოფილებლობა წიგნში ახსნილია განსრავებით, რომ ქართული გრაფიკა არ დამთხვევდა ბერძნულს. მოხაზულობა 4 მდგრადიც არის, ქართული დამწერლობის პრინციპებისათვის სავსებით მისაღებიც და არც რომელსამე ბერძნულ გრაფიკას ემთხვევა. ამიტომ წარმოდგენილი პრინციპის მიხედვით იგი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული რომელიმე ბერძნულ ალფანბანზე. ამასთან დაკავშირებით ნაშრომში გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს უძველეს დროში ამ სახით ქართული ასო 4 იწერებოდა, მაგრამ ყველა უძველეს წარწერასა და ხელნაწერში, სადაც ეს გრაფიკაა წარმოდგენილი, ფიგურირებს მარჯვნივ წარსილული პორიზონტალური ხაზი ქვემოთ დაშვებული ბოლოთი. დოკუმენტური მონაცემებით არ დასტურდება ის აზრი, თითქოს 1 (მ)-ს დამაბოლოებელი პორიზონტალური ხაზი VIII ს-ის შემდგომი მოვლენაა (10.55) და მას მანამდე, საუკუნეების მანძილზე სულ 1 მოყვანილობა ჰქონდა. 1 (მ)-ს პორიზონტალური შეერილი კარგად ჩანს მცხეთის ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერაში, ხანმოკლე პალეოგრაფიკულ სინურ მრავალთავში, წყისის ციხის კონსტანტის მოსახსენებელში და მრავალ სხვა ადრეულ წარწერაში. ამას გარდა ასო 1 (მ) -ს 1 ფორმა ვერ ექნებოდა იმ მიზეზითაც, რომ ზუსტად ამ სახით არაერთ ადრეულ წარწერაში წარმოდგენილია გრაფიკა 1 (ნ). ეს დასტურდება მცხეთის ჯვრის VI

საუკუნის წარწერაში, დმანისის V-VI საუკუნისაში და ბევრ სხვა დოკუმენტურ წყაროში.

მოხაზულობა ზ ჯერ კიდევ V-VI საუკუნეების პალიმფსესტებში ფიქსირდება „ჰ“ ბგერის აღსანიშნავად. იმის საბუთი კი, თითქოს მას თავდაპირველად ზ ფორმა ჰქონდა და „ჰ“ ბგერას აღნიშნავდა, არ მოგვეპოვება.

ქართული ანბანი ამგვარი პრინციპით რომ იყოს შექმნილი, საეარაუდო იქნებოდა სოგიერთი გრაფემის უფრო მარტივი მოხაზულობა. ზ (ზ)-ს ჰორიზონტალი, Q (ო)-ს ქვედა წანაზარდი, C (ც)-ს არასტაბილური დაბოლოება, ჟ (მ)-ს მარჯვნივ წარსიღული ხაზი და სხვანი ვერ თავსდება მარტივი გეომეტრიული მოხაზულობის ჩარჩოებში.

განხილული თეორიის მიხედვით ჩვენი დამწერლობის სტრუქტურა ქართული არქიტექტურული ძეგლების ოთხკუთხა წყობის გვირგვინოვანი გადახურვის პრინციპს უკავშირდება. ამ დასკვნამდე ავტორი მიჰყავს ასომთავრულის აგებულებაში შემავალ სამი სხეადასხვა ზომის ელემენტებზე დაკვირვებას, რომელთაგან ყოველი მომდევნო ხაზი ან წრეწირის დიამეტრი წინაზე ორჯერ ნაკლები სიგრძისაა

$h_1 = h/2 = H/4$ (10.13). მაგრამ გადახურვის დასახელებულ სისტემაში საამშენებლო მორების ზომა ორჯერ რომ კლებულობდეს, კვადრატის გვერდების შუა წერტილების შესაკავშირებლად სიგრძე არ ეყოფოდა. კლება იქ სხვა კანონზომიერებით ხდება: $h_1 = h / \sqrt{2} = H/2$ ამდენად სიდიდეში ორჯერ კლებულობს არა ყოველი მომდევნო ელემენტი, არამედ მომდევნოს შემდგომი და იმის დასამტკიცებლად, თუ რატომ უნდა შექმნილიყო ქართული ანბანი სამი, ერთმანეთსე ორჯერ ნაკლები ზომის ელემენტებისგან, ეს პარალელი არ გამოდგება.

სავესებით ლოგიკურია, რომ გრაფიკული ნიშნები ანბანის შემოქმედს თავად შეექმნა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში უფრო მწყობრ სისტემასთან გვექნებოდა საქმე და თუ ეს ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებზე რეა საუკუნით ადრე მოხდა, არადამაჯერებლად გვეჩვენება, რომ ასოთა მოხაზულობებს უფრო მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ განეცადა.

სეპატიმალურ შესაბამისობაზე ღამყარებული თეორია

არსებობს სხვა თეორიებიც, რომელთა მიხედვითაც ქართული ანბანის შექმნა განსხვავებული პრინციპებით არის ნაგარაუდები. თამაზ ჩხენკელის ნაშრომებში „ანბანთა შექმნის ტრადიციული ცნობის შესახებ“ (24) და „ქართული ანბანი და მეფეთა ცხოვრება“ (23) ჩამოყალიბებულია ჩვენი დამწერლობის თავისთავადი, ორიგინალური წარმოშობის სხვაგვარი თეორია. მის მიხედვით „ქართლის ცხოვრებაში“ კოდირებულია მინიშნება ქართული ანბანის წარმოშობის საიდუმლოზე. საიდუმლო კი იმაში მდგომარეობს, რომ ასო-ნიშანთა „გრაფიკულ

რიცხვსა და ამიტომ მოხაზულობასაც რიცხვული კვადრატები განსაზღვრავენ“(24.37).

ეს თეორია ბევრ პირობითობას ემყარება. ასეთია მაგალითად ფარნავაზის ცხოვრების ერთი მონაკვეთის გამოცალკეება დანარჩენი ტექსტიდან, მასში სიტყვების რაოდენობისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიჩნევა და ამ მონაკვეთში წინადადებების გადაჯგუფება. საეჭვოა, რომ ფარნავაზის სახელის ნაცვალსახელით ჩანაცვლებით ანბანის შემოქმედის ენაობა იყოს გასაიდუმლოებული და „ქართლის ცხოვრების“ მარიამსეულ რედაქციაში ფარნავაზისა და მისი ბიძის სახელებში გრაფემათა თანმიმდევრობის აღრევა კოდირებაზე მიმანიშნებელი იყოს. საგულისხმოა, რომ ეს ფაქტი ერთი და ორი საუკუნით აღრინდელ წყაროებში - ანასეულსა და ჭალაშვილისეულში არ დასტურდება.

პირობითია აგრეთვე ისოფსეფური ანალიზისათვის სახელების შერჩევა. უნდა აღინიშნოს, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანი ასეთი წყვილიდან ერთის - ფარნავაზის ბიძის სახელი ამ განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მონაკვეთს გარეთაა დარჩენილი. საძიებელი მასალის კვლევა ერთ შემთხვევაში ერთ პარამეტრს ეყრდნობა, სხვაში კი - სხვას და ძიების შედეგად მიღებული მონაცემებიც არ ატარებს სისტემურ ხასიათს. ორი სახელის ისოფსეფია თუ სეპტიმალურ შესაბამისობაშია ერთმანეთთან, მესამე სახელი თავად წარმოადგენს ამგვარ ურთიერთმომართებაში მყოფი რიცხვების ჯამს.

არაკანონზომიერად არის შერჩეული საიდუმლო კოდის მატარებელი ასოები. ზ (ლ) და 1 (ი) განხილულია იმიტომ, რომ აპოკალიპტურ მხეცთან დაკავშირებულ და ამავე დროს სეპტიმალურ შესაბამისობაში მყოფ ციფრებს - 7 და 10 აღნიშნავს, 11 (კ) იმიტომ, რომ მისი რიგითი ნომერი 17 დასახელებული ორი რიცხვის ჯამს წარმოადგენს, 2 (მ) კი რადგან მისი რიცხვითი მნიშვნელობა 13 თითქოსდა ასევე სეპტიმალურ შესაბამისობაშია პირველ ორ ციფრთან (თუმც, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ეს ასე არ არის). ასოთა ამგვარი არჩევანის განმარტკიცებლად მისინეულია ის ფაქტი, რომ ამ გრაფემათაგან თითოეულის მოხაზულობაში ფიგურირებს მსგავსი ელემენტი - ვერტიკალურ ბუნთან სედა წერტილში მარცხნიდან მიერთებული პორიზონტალური ხაზი, მაგრამ ასეთივე აგებულების ასო 9 (ე) რატომღაც ნახსენებიც არ არის. მის წილ განხილულია განსხვავებული აგებულების გრაფემა 7 (ა), რომელიც, უნდა ითქვას, რომ ანბანის სათავეში მოექცა ბერძნულ რიგში პირველ ადგილზე მდგომი შესაბამისი ბგერის აღმნიშვნელი გრაფემის გავლენით და არა „არმაზზე“ მისანიშნებლად.

მოხდა ისე, რომ სახელ „ფარნავაზის“ ისოფსეფია, ანუ შემაღგენელი ასოების რიცხვითი მნიშვნელობების ჯამი იძლევა შეიღობითი სისტემის ერთ-ერთ ზღვრულ რიცხვს - 666. დასახელებული რიცხვი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ იგი აპოკალიპტური მხეცის სახელს ემთხვევა, მაგრამ

ფარნავაზთან და ანბანთან ამ მოვლენას ნაკლებად უნდა ჰქონდეს კავშირი.

ფარნავაზი ისტორიული პიროვნებაა. იგი არა მარტო „ქართლის ცხოვრებაში“, „მოქცევათა ქართლისაჲში“ და სომხურ წყაროებშიც მოიხსენიება. ამდენად მისი სახელი ლეონტი მროველის მიერ არ არის გამოგონილი და შემატყუარეს არც მისი თავისუფალი ვარიანტი „შეგდლო იზოფსეფიაში“ 666-ის მისაღებად. ამ მოვლენის ერთადერთი ლოგიკური ახსნა შემოთხვეულობაა. იზოფსეფიაში ამ რიცხვის მიღება არც ისე მცირე აღბათობას ემყარება, რადგან იგი შეიძლება გამოვიდეს ასოების ათობით სხვადასხვა კომბინაციით.

არის თუ არა ფარნავაზის ბიძის სახელში შეფარებული 666-თან სექტიმალურ შესაბამისობაში მყოფი რიცხვი 342? ეს სახელი ტექსტში სხვადასხვა ფორმით გვხვდება - „სამარ“ და „სამარა“. ნიშანდობლივია, რომ, რიცხვ 342-ს გვაძლევს მისი დაწერილობის მხოლოდ პირველი ვარიანტი. ამ სიტყვის ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობების ჯამს რომ რაიმე განსაკუთრებული აზრი ჰქონოდა, ტექსტში მკაცრად იქნებოდა დაცული მისი მართლწერის სიზუსტე, რაც ასე არ არის. დაუშვათ, რომ ორი სახელის იზოფსეფია ერთმანეთთან სექტიმალურ შესაბამისობაშია, რა შინაარსი აქვს ამ ინფორმაციას? ფარნავაზის სახელთან ამგვარ მიმართებაში მისი სპარსული სახელი „არმაზი“ რომ აღმოჩენილიყო, გარკვეული ლოგიკა იარსებებდა, მაგრამ რას ნიშნავს, რომ მის სახელთან სექტიმალურ შესაბამისობაშია ბიძის სახელი, რომელიც მისი დაბადებიდან სამი წლის შემდეგ გარდაიცვალა?

მთავარი წინააღმდეგობა მაინც იმაშია, რომ ნაშრომის მიხედვით მთელი კოდირებული ინფორმაცია მიზნად ისახავს არა რაიმე კონკრეტულ შინაარსის გადმოცემას, არამედ იმაზე მინიშნებას, რომ ქართული ანბანის ასოთა მოხაზულობის გასაღები სექტიმალური შესაბამისობის ცხრილშია.

რა არის ეს სექტიმალური შესაბამისობა? ოდესღაც არსებულ შეიძლება სისტემაში იყო ციფრები 0-დან 6-ის და არა 0-დან 9-ის ნათელი. ნიშნით 10 აღინიშნებოდა 6-ის მომდევნო ციფრი - 7, 11-ით - 8, 12-ით - 9, 13-ით - 10. ათობითი სისტემის მსგავსი დაწერილობის რიცხვებისაგან განსასხვავებლად მათ მათემატიკაში სხვაგვარად კითხულობენ: ერთი და ნული, ერთი და ერთი, ერთი და ორი და ერთი და სამი. 7-ის ჯერადები 14, 21, 28 და სხვანი კი აღინიშნებოდა 10-ის ჯერადებით - 20, 30, 40 და სხვ. ეს წყვეულებრივი მათემატიკური კანონზომიერებაა.

ახლა ენახით, როგორ არის წამოყალიბებული ნაშრომში „ქართული ანბანი და მეყუთა ცხოვრება“ სამ სვეტად განლაგებული ცხრარიცხვიანი სისტემები, რომლებიც ავტორს ქართული ასო-ნიშნების გრაფიკული აგებულების საიდუმლოს გასაღებად მიაჩნია:

7 - 10 - 13

8 - 11 - 14

9 - 12 - 15

17 - 23 - 32

18 - 24 - 33

19 - 25 - 34

პირველ სვეტში ჩამოწერილია ის სამი ციფრი, რომლებიც შეიძლებოდა სისტემაში (სადაც მაქსიმალური ციფრი იყო 6) რეალურად არ არსებობდა. ესენია 7, 8, 9 და 17, 18, 19. მეორე სვეტში ჩამოწერილია, თუ როგორ იწერებოდა ამ ციფრების შესაბამისი ოდენობა შეიძლებოდა სისტემაში - 10, 11, 12 და 23, 24, 25. ამ ორი სვეტის მონაცემთა შესაბამისობა ნაშრომში სწორად არის წარმოდგენილი, მაგრამ მესამე სვეტი მცდარ ნიადაგზეა აგებული. მეორე სვეტის ციფრები, რომლებიც შეიძლებოდა სისტემას განასახიერებდნენ, მესამე მწკრივთან მიმართებით განხილულია, როგორც ათობითი სისტემის რიცხვები და ხელახლა აქვს დაძვინილი სეპტიმალური შესატყვისები - 13, 14, 15 და 32, 33, 34. ასეთი რამ ისევე გაუძიარებელია, როგორც მაგალითად წელიწადის და თვეების რაოდენობრივი მიმართების განმარტებისას იმის თქმა, რომ 1 წელიწადი შეესაბამება 12 თვეს და შეესაბამება 144 თვეს.

ათობითი სისტემის ნებისმიერ რიცხვს შეესაბამება შეიძლებოდა სისტემის მხოლოდ ერთი რიცხვი. ამიტომ მათი შესაბამისობა ბუნებრივად ორ სვეტში უნდა მოთავსდეს:

ათობითი	შეიძლებოდა
7	10
8	11
9	12
10	13
11	14

და ასე შემდეგ

ათობითი და შეიძლებოდა სისტემის ციფრები 10, 11, 12 ერთი და იგივე სიდიდეები არ არის. ამრიგად სამსვეტიანი რიცხვული კვადრატების შედგენა არასწორ საფუძველს ეყარება და შესაბამისად ამ პრინციპით ქართული ასო-ნიშნების შექმნაც ლოგიკურ შინაარსს მოკლებულია.

შუმერულთან მიმართება

ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ სრულიად განსხვავებული განაცხადია გაკეთებული ზურაბ ქაფიანიძის წიგნში „კაცობრიობის პირველი ანბანი შუმერულ-ქართული ასომთავრული“ (20). აქ განვითარებული შეხედულებით ქართული ანბანი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 5604 წელს შეიქმნა და იგი მსოფლიოში პირველი დამწერლობაა.

შუმერულ თიხის ფირფიტებზე აღბეჭდილი ცალკეული მოხაზულობების შესახებ ვერ ვიტყვით, რომ ეს ქართული ასოები ი, ჟ (ღკ) და ჲ (ხ) არის. ასომთავრული ი მარტივი გეომეტრიული მოყვანილობისაა. მისი მსგავსი რკალი ბევრგან შეიძლება შეგვხვდეს.

მაგრამ აუცილებელი არ არის, რომ ყველგან ასო ო (ღ)-ს აღნიშნავდეს, თუ ამაზე მიმანიშნებელი რაიმე დამატებითი არგუმენტი არ იარსებებს.

ნიშანი 17 რომელიც წიგნში ასომთავრულ გრაფიკა † (ქ)-დ არის სახელდებული, ჩვენი დამწერლობისათვის უცხოა. ქართულ ასონიშანთან მის გაიგივებას ავტორი თითქოს ამართლებს სიტყვა დედამიწის შუმერული და სვანური ჟღერადობის მსგავსებით, მაგრამ თუ წიგნის ბოლოში დართული შუმერულ-სვანური შესიტყვებების მიხედვით ვიმსჯელებთ, (20.441) ამ ორ სიტყვას შორის მსგავსება არცთუ ისე დიდია. შუმერულ „ქი“ (გი) -ს შეესაბამება სვანური „გიმ“, მაგრამ ასო †-ს აღსანიშნავად ჩვენ „გი“ და „გიმ“ ფორმები არ გვარგია, „ქი“ კი მარტო შუმერულშია და არა სვანურში. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ როცა საქმე ღვთაებას ეხება, შუმერულში იქნებოდა არა „ქი“, არამედ „ენქი“, ეს სხვაობა კიდევ უფრო იხრდება.

რაც შეეხება ასო 18-ს, ასეთი მოყვანილობა წიგნში საილუსტრაციოდ მოხმობილ თიხის ფირფიტაზე არ შეიძლება.

წიგნის ავტორი ქართულ ანბანს განიხილავს რიცხვით ფორმულებში. ის ცხრა რიცხვ-ნიშანს განათავსებს კვადრატის კუთხეებსა და გვერდების შუაწერტილებში, შემდეგ სვამს მათში ასოებს და აჯამებს იმ წერტილების რიცხვით მონაცემებს, რომლებსაც ასო ეხება. ძნელი სათქმელია, რას გვაძლევს ამგვარი კვლევა, რატომ აქვს ამ წიგნში ასოებს 𐌕𐌕 (ყნკ) დოკუმენტური წყაროებისათვის უცხო მოხაზულობა, რატომ ემთხვევა ერთმანეთს ასოების 𐌕 (იე), 𐌕𐌕 (უყ), 𐌕𐌕 (სი) ციფრული მონაცემები ან რა კავშირშია ეს ციფრები ქართულ ასო-ნიშნებთან.

წიგნის ავტორი სოფ შემოხვევაში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს გრაფიკათა სახელებს, მაგ. „ან“, „სარ“, მაგრამ სოფან ყოველგვარი განმარტების გარეშე აძლევს გრაფიკებს ახლებურ სახელებს: „ან“ (პაე), „რა“ (რაე), „ჯვარი“ (ჯან), „იიე“ (იე), „ქი“ (ქან).

წიგნში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული რიცხვ 15-ს, იმიტომ, რომ შუმერების დედამიწაზე პირველად ჩამოსვლის წლად მინიჭებული 6504-ის, ქართული დასაბამითგანის 5604-ის შემადგენელი ციფრების, ქართული ასო 𐌕 (ა)-ს და არაბული 1-ის „ციფრული ფორმულების“ ჯამებიდან თითოეული გვაძლევს 15-ს (20.424). ავტორი არ ითვალისწინებს, რომ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 6504 და 5604 წლებში მცხოვრები ადამიანები წელთაღრიცხვას ასე ვერ იანგარიშებდნენ და შესაბამისად ამ ციფრებთანაც ვერ დააკავშირებდნენ. ასეც რომ არ ყოფილიყო, თუკი ისინი რიცხვ-ნიშნებად იმავე ანბანის ასოებს იყენებდნენ (20.8), მაშინ მათ მიერ ეს რიცხვები სამ-სამი ასო-რიცხვით ჩაიწერებოდა 𐌕𐌕𐌕 და 𐌕𐌕𐌕, ისოფსეფიების ჯამი კი ისევ 6504-სა და 5604-ს მოგვცემდა, იმიტომ რომ არსებული სისტემით ასეულები და ათასეულები ერთი და იგივე ციფრებით არ აღინიშნებოდა. რაც შეეხება 1-ის ციფრულ მონაცემებს, გაურკვეველი რჩება, რა კავშირშია იგი ქართულ ანბანთან.

საინტერესოა ასო-ნიშანთა ის ბადე, ე.წ. „სრულყოფილი ბიქილა“, რომელსაც აგებს წიგნის ავტორი (20.92), მაგრამ ეს არ არის თურქეთის სიძველეთა მუზეუმში ფერად თიხაზე გამოსახული შემერული სქემა (20.193), რომელშიც ქართული ანბანის მხოლოდ 8 კუთხოვანი გრაფიკა თუ მოთავსდებოდა. ბიქილას წრიული ელემენტები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს განვითავსოთ მასში დანარჩენი 27 ასო, წიგნის ავტორის მიერ არის დამატებული და არა 5600 წლის წინათ შექმნილი (20.193). „ბიქილა“ აგებულია ქართული გრაფიკების შემადგენელი ყველა ელემენტის გათვალისწინებით, შემდეგ გავრცობილია კვადრატის ოთხსავე სექტორზე და ამდენად გასაკვირი არ არის, რომ მასში ყველა ასო თავსდებოდეს, მაგრამ რადგან უძველესი სქემა ასეთი არ არის და ამასთანავე მასში იყო ისეთი ელემენტი (შიდა კვადრატი), რომელიც არცერთი ქართული გრაფიკის მოხაზულობისთვის არ არის საჭირო, ამ ნახაოსა და ქართული გრაფიკების კავშირზე ლაპარაკი ზედმეტია.

რაც შეეხება ივანე ჯავახიშვილის სახელის მოშველიებას ზემოხსენებული ხაზობრივი სისტემის მართებულობის დასამტკიცებლად, ჯავახიშვილისეულ ფრაზაში, რომელიც ამ წიგნში რამდენჯერმე არის ციტირებული (20.83,129), საუბარია ასოთა „მოხაზულობაზე“ ანუ ფორმაზე და არავითარი მინიშნება არ არის „ხაზობრივ სისტემაზე“. ამდენად ვერც ის იქნებოდა თქმული: „თუ ანბანის ხაზობრივი სისტემა გაირკვა, მაშინ შეგვეძლება წარმოვაგებოდა ვილაპარაკოთ“ (20.352).

წიგნში თავმოყრილია სხვადასხვა სახის ინფორმაცია შემერების შესახებ, მაგრამ კვლევის მეთოდები, რომლითაც ავტორი ცდილობს დააკავშიროს ეს მასალა ქართული ანბანის წარმოშობასთან და განსაზღვროს მისი შექმნის დრო, არამყარია. ის, რომ ქართულმა დამწერლობამ ექვსი ათასზე მეტ წელს იარსება, არავითარი ცვლილება არ განუცდია და არცერთი ძეგლი არ შემოუნახავს, დოკუმენტური მონაცემების გარეშე ძნელი დასაჯერებელია. ძველი აღმოსავლეთის ხალხებთან ქართველთა ნათესაობის შესაძლებლობას მეცნიერები მრავალი კუთხით იკვლევენ, მაგრამ ვერც ეთნოგრაფიული ვერც ლინგვისტური ან სხვა რომელიმე დარგის მასალები პალეოგრაფიულ დასკვნებს ვერ გაგვაკეთებინებს. ანბანის წარმოშობის დრო და საფუძველი უშუალოდ დამწერლობათმცოდნეობითმა მეცნიერებმა კვლევამ უნდა განსაზღვროს.

ქართული ანბანის წარმომავლობის კვლევას ეყვლება მეცნიერი აწარმოებს V საუკუნის ასომთავრულზე დაყრდნობით. მათგან, ვინც მიიჩნევს, რომ იგი ქრისტიანულ ეპოქაშია შექმნილი, მისი წინაისტორიით დაუინტერესებლობა გასაკვირი არ არის, მაგრამ იმ მეცნიერთა უმრავლესობაც, ვინც ქართული დამწერლობის სათავეებს რვა საუკუნით ან უფრო მეტით ადრე ვარაუდობს, არ ითვალისწინებს, რომ ესოდენ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ის მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდიდა. ელენე მაჭავარიანი ვარაუდობს მხოლოდ რამდენიმე გრაფემის ႠႡႧႢ (ჭქქჯ) სახეცვლილებას და ორი ასოს Ⴀ და Ⴂ დამატებას (10.55). რამაზ პატარიძის აზრითაც ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნეში შექმნილი ქართული ანბანი „ქრისტიანულმა საქართველომ... შემკვიდრებით მიიღო იმ სახით, რა სახითაც არსებობდა იგი გვიან წარმართულ ხანაში“ და „არავითარი კვალი რეფორმისა ქართულ ასომთავრულ ანბანში არ არსებობს“ (14.266).

მათგან განსხვავებით, შექმნიდან მეხუთე საუკუნემდე ქართულ ანბანს მნიშვნელოვნად სახეშეცვლილად მიიჩნევდა ივანე ჯავახიშვილი. ამ დროისათვის იგი „განვითარების რამდენიმე, სულ ცოტა ორი დიდი საფეხურის გაელას“ მაინც ვარაუდობდა (31. 183). ამას გარდა მას პქონდა კიდევ ერთი უაღრესად საინტერესო მოსაზრება: „წინასწარ შესწავლილი და გათვალისწინებული უნდა იყოს ასოთა მოყვანილობის უსაზღვრობის თანდათანო ცვალებადობის მიმართულება და ამ ცვლილებათა საერთო ხასიათი და მიდრეკილება. ასოთა მოხაზულობის ისტორიული განვითარების ამგვარი ცოდნა საშუალებას მოგვცემს წარმოვიდგინოთ, თუ რა გზით მიმდინარეობდა ასოთა მოხაზულობის ცვლილება და ამნაირად ცოტად თუ ბევრად განვკუთრეთ ის წინამავალი ცვალებადობის სახეობაც, რომლის ძეგლებრივი აღბეჭდულობის ნიმუშებს წვენამდის არ მოუღწევია“ (31. 202). (ვალკეული ასო-ნიშნების გრაფიკული განვითარების ისტორია წვენის მეცნიერებაში შესწავლილია (9), მაგრამ ამ კუთხით ქართული ანბანის სისტემური კვლევა მისი პირვანდელი სახის რეკონსტრუქციის მიზნით დღემდე არაის უწარმოებია. შესაძლოა წარმომავლობასთან დაკავშირებით აზრთა უსასრულო დიფერენციაციის და პრობლემის გადაუჭრელობის მთავარი მიზეზი სწორედ ის იყოს, რომ წვენამდე მოღწეული გრაფიკული ნიშნები მნიშვნელოვნად განსხვავდება პირველსახისგან, წვენ კი დასკვნებს სახეშეცვლილ სისტემაზე დაკვირვების შედეგად ვაკეთებთ. გადაკეთებული შენობის თავდაპირველ არქიტექტურაზე მანამ ვერ ვიმსჯელებთ, სანამ მას გვიანდელი მინაშენებისგან არ გავათავისუფლებთ. ალბათ ასევე უნდა ვიკვლიოთ ანბანის აგებულებაც.

გიორგი წერეთლის აზრით პალეოგრაფიული კვლევისას საჭიროა გაიმიჯნოს „დამწერლობისათვის დამახასიათებელი პირვანდელი ნიშნები

და მერმე განვითარებული ან გვიან შემოტანილი უცხო ელემენტები და ამ გზით განისაზღვროს შედარებით ქრონოლოგია, როგორც ამას ენათა განვითარების ისტორიის კვლევისას აქვს ადგილი“ (26.50). ნეკრი მოსანია დელუქციის გამოყენებით არსებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე და ქართული ანბანის განვითარების სოგად სურათზე სისტემური დაკვირვება, რათა განესაზღვროთ, რა ცვლილებები შეიძლებოდა განეცადა ქართულ დამწერლობას შექმნიდან V საუკუნემდე.

თუ ქართული ანბანი ამ პერიოდამდე დამოუკიდებლად, სხვა დამწერლობების გავლენის გარეშე იარსებებდა, მაშინ მის განვითარებას ცალმხრივი, ევოლუციური ხასიათი ექნებოდა, მაგრამ თუ რომელიმე ეტაპზე მოხდებოდა სხვა ანბანური სისტემის ძლიერი ჩარევა, ვთქვათ რეფორმა მის მიხედვით, მაშინ დამწერლობის განვითარება სრულიად შეიცვლიდა მიმართულებას, ახალ ჩარჩოებში მოქცეული, იგი იბრძოლებდა საწყისი ფორმების აღსადგენად. V საუკუნის ქართული ასომთავრული იმდენად მოწესრიგებული აგებულების სისტემაა, რომ წარმოუდგენელია გრაფემებს ასეთი სახე საუკუნეთა განმავლობაში თავისთავად, სოგადი რეფორმის გარეშე მიეღო. საილუსტრაციოდ დაეაყვრდეთ ბერძნული ანბანის განვითარებას ძე. წ. 403 წლის რეფორმამდე (2.88). ნიშანდობლივია ისიც, რომ ფორმის გეომეტრიული დახვეწის და მოწესრიგებულობის გარდა უძველეს ძეგლებშივე შეიმჩნევა დაწერილობათა კანონსომიერი ვარიანტულობაც.

როცა ერთი დამწერლობა მეორის თანდათანობითი განვითარების შედეგია ან მის საუკუნელზეა შექმნილი, ლოგიკურია, რომ ორ სისტემას შორის მსგავსება შენარჩუნდეს შესაბამისი ბგერების აღმნიშვნელი ელემენტების ღონეზე. ასეთი მსგავსება, როგორც უნახეთ, არცერთ სხვა ანბანურ სისტემასთან არ დადასტურდა. მაგრამ თუ მოხდებოდა რეფორმა რომელიმე სხვა დამწერლობის მიხედვით, მსგავსება მასა და ქართულს შორის გამოვლინდებოდა სოგადსისტემური თავისებურებების და არა ელემენტების ღონეზე. ქართულ ასომთავრულს სწორედ ასეთი მიმართება აქვს ბერძნულთან.

უძველეს ქართულ ასომთავრულ წარწერებს ახასიათებს ბერძნულის მსგავსი: 1. ასოთა თანაბრობა სიმაღლეში, 2. გრაფემათა გეომეტრიული სიმრგვალე და სწორხაზოვნება-კუთხოვანება 3. წერის მიმართულება მარცხნიდან მარჯვნივ, 4. ანბანის რიგი და გრაფემათა რიცხვითი მნიშვნელობა. ამას გარდა ბერძნულიდან უნდა იყოს გადმოღებული ასო QD (ჟ)-ს შედგენა ორი გრაფიკული ნიშნის კომპლექსით. ზემოთნათვლილი თავისებურებები ქართულ ანბანს განვითარების გვიანდელ ეტაპზეც შეეძლო შეეძინა. ამაზე მიგვანიშნებს ივანე ჯავახიშვილი (31.151). ქართული დამწერლობის წარმოშობის სათაყის და მისი პირველსახის მისაკვლევად წევნამდე მოღწეულ ანბანს ბერძნული გავლენის კვალი უნდა წამოვაშროთ.

მსგავსი თვისებების მოძიების საფუძველზე ჩვენ გამოვეყენეთ, რა შეიძლებოდა შეეთვისებინა მანამდე არსებულ ქართულ დამწერლობას ბერძნულისაგან, მაგრამ იმის გასარკვევად, თუ როგორი იყო იგი ამ გაელენამდე, კვლევა სრულიად საპირისპირო მიმართულებით უნდა წარემართოთ - უნდა ვეძიოთ ამ ორ სისტემას შორის არსებული არა მსგავსება, არამედ განსხვავება. პირველადი და ორიგინალური იქნება ის თვისებები, რომლებიც გავლენის შედეგად არ აღმოჩნდება მიღებული. ამისათვის პირველ რიგში საჭიროა უფრო დეტალურად დავაკვირდეთ ამ ორი ანბანის გრაფიკათა ფორმებს. შესადარებლად ავიღოთ ბერძნულის კლასიკური და ქართული ასომთავრულის ადრეული ძეგლები, რადგან ხსენებული მსგავსება სწორედ მათ შორის შეინიშნება.

ვიდრე კვლევას შეუძლებოდათ, გვინდა გავარკვიოთ, გრაფიკათა თავდაპირველი რაოდენობა. აქ გარკვეული ეჭვი არსებობს ასო-ნიშან ზ (ჰ)-სთან მიმართებით. ამასთან დაკავშირებით ჩვენ ვიზიარებთ ივანე ჯავახიშვილის აზრს. იგი წერს: „...დაუჯერებელია, რომ თავდაპირველს ქართველთა მიერ შემოღებულ ანბანს, მაშინაც, როდესაც ჯერ კიდევ დანართი ასოები არ იყო, ასეთი მნიშვნელოვანი ბგერის, როგორიცაა „ჰ“, განსაკუთრებული ნიშანი არ ჰქონოდა...“ (31. 199). ვერ ვიტყვით, რომ ეს აზრი მეცნიერმა ხანმეტი ტექსტების აღმოჩენამდე გამოთქვა, რადგან მისი წერილი - „ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის“ 1923 წელს დაიბეჭდა, წიგნი „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ კი ორი-სამი წლის შემდეგ. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ მან იცოდა უძველეს ტექსტებში მე-2 პირის სუბიექტურ და მე-3 პირის ობიექტურ თავსართებში ასო ღ არის და არა ზ, მაინც იმ აზრისა იყო, რომ ბგერა „ჰ“ და მისი შესაბამისი გრაფიკა ენაში უძველეს ხანაშიც არსებობდა.

ხანმეტობა ქართული ენის სამეტყველო სისტემაში პაეს არსებობას არ გამოირიცხავს. ეს ასო ანბანის ბოლოში იმიტომ აღმოჩნდებოდა, რომ ქართული ასო-ნიშნების ბერძნულ რიგზე დალაგების დროს [ხ] ფონემა ბერძნულში აღარ არსებობდა და იგი, როგორც ჩვენი ენისთვის სპეციფიკური ბგერების აღმნიშვნელი სხვა ასოები, ანბანის დამატებით ნაწილში მოთავსდა.

რაც შეეხება ანბანის 37-ე ნიშანს - ძ (ჟ), რომელიც გამოსატაეს ფონემათა კომპლექსს, იგი სიტყვათა დაწერილობაში არ მონაწილეობდა და მხოლოდ შორისდებულად იხმარებოდა (22.480). მეცნიერთა აზრით, იგი გვიან უნდა იყოს დამატებული (2.152; 31.226). ამ ნიშნის მთავარი ფუნქცია უფრო რიცხვით მნიშვნელობას უკავშირდება და საფიქრებელია, რომ ძ ქართული ანბანის ბოლოში მის ბერძნულ რიგზე დალაგების შემდეგ მოხედარილიყო, როცა ყველა ასოს გარკვეული რიცხვითი მნიშვნელობა მიენიჭა. ძ-ს შემოტანით რაოდენობის შესაძლებელი აღნიშვნა ორჯერ გაიზარდა 9999- დან 19999-მდე. ქართული ანბანის

განვითარების საწყის ეტაპზე მასში მხოლოდ ის 36 ასო-ნიშანი უნდა ყოფილიყო, რომლებიც ენაში არსებულ ცალკეულ ბგერებს აღნიშნავდა.

მიღრეპილება რკალური ფორმის აღდგენისა და

სიმაღლეში დიფერენციაციისკენ

ბერძნულში ხა'სოვანი ან ხა'ზოვან-კუთხოვანი 17 გრაფემაა: ΑΓΔΕΖΗΙΚΑΜΝΞΠΣΤΥΞ ქართულში ასეთი 10-ია ႠႵႴႵႴႵႴႵႴ (გვეშინქსჯჯ). რადგან წყნთან ეს მოყვანილობა ბერძნულთან შედარებით ნაკლებად მეღაენდება, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულისათვის იგი არაორიგინალურია და ასომთავრულ დამწერლობად მისი გარდაქმნის შედეგად შეიძლება იყოს შეთვისებული.

ბერძნულში ხა'სოვან-წრიული და წრიული 5 გრაფემაა: ΒΟΦΘΡ ქართულში კი ასეთი 17-ია ႠႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴ (ბღ'სოკლმოქტუქქქქქ). ჩანს, რომ ეს ფორმა ორივესთვის ახლობელია.

რკალური ან ხა'სოვან-რკალური ბერძნულში ორი ასოა - ΨΩ ქართულში კი - 9 ႠႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴႵႴ (ანჰორსდკჰ). ამ ჯგუფში იმდენად ჭარბობს ქართული ბერძნულს, რომ ეს ფორმა მისთვის უფრო დამახასიათებლად უნდა ჩავთვალოთ.

წყენს ხელთ არსებული ძეგლების საფუძველზე ქართული ანბანის განვითარების კვლევაში გამოავლინა მკვეთრი ტენდენცია წრიული და კუთხოვანი ფორმების რკალურით შეცვლისკენ, რაც კიდევ უფრო გვაფიქრებინებს, რომ ეს მოყვანილობა წვენს დამწერლობას ადრევე ახასიათებდა და რეფორმის დროს იქნა ჩანაცვლებული სხვა ფორმებით.

არცერთი მნიშვნელოვანი ცვლილება დამწერლობაში ერთბაშად არ ხორციელდება. ახლის გვერდით თანაარსებობს ხოლმე პარალელური, ძველი ფორმები. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „...ასოთა ახალი მოხაზულობის გაჩენასთან ერთად ძველი მაშინვე არ ისპობოდა, არამედ ორივე მოხაზულობა ხშირად კარგა ხანს ერთსა და იმავე დროს სუფევდა ხოლმე იმგვარადვე, როგორც ახალი მოხაზულობის საბოლოო გამარჯვების შემდგომაც მიყრუებულ კუთხეებში და კონსერვატულ წრეებში შეიძლება ისევ ძველივე მოხაზულობის ასოები ეხმარათ“ (31.184).

შესაძლოა სწორედ ამით აიხსნას წვენამდე მოღწეულ უძველეს ხელნაწერებშივე დადასტურებული მნიშვნელოვანი მოვლენა – თავშეკრული და რკალური ფორმების ვარიანტულობა. ხშირად ერთმანეთის გვერდით გვხვდება ორივე მოყვანილობა - წრიულიც და რკალურიც. „V – VIII საუკუნეები ქართულ დამწერლობაში „გარდამავალი ხანაა“ – ამ პერიოდში პალეოგრაფიული განვითარება ასოთა მოხაზულობაში ძირითადად მიმართულია შეკრული ფორმების გახსნისკენ“ (21.139). ეს პროცესი ბერძნულის გაელენით ვერ მოხდებოდა, რადგან თვით ბერძნულში რკალური ფორმის მხოლოდ ორი გრაფემაა. იმავე მოვლენას ვერც წერის სოგადი კანონზომიერებით ავსხნით, რადგან მსგავსი რამ ასეთი მასშტაბური სახით სხვა დამწერლობებს არ განუცდია. ამის მიზეზი უფრო ადრინდელ და

რეფორმის შედეგად დამკვიდრებულ ფორმათა შორის ჭიდილი უნდა იყოს. შესაძლოა წარწერების შემსრულებელთა მესხიერებაში შემორჩენილი იყო ძველ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე ნანახი მოხაზულობები. მაგრამ შესაძლოა ეს ცვლილებები გაუცნობიერებლადაც ხდებოდა ანბანის განვითარების სოფადი ტენდენციის მიხედვით ანუ იკოდნენ, რომ ორიგინალური დამწერლობისთვის რკალური მოყვანილობა იყო დამახასიათებელი და ცალკეული გრაფემების ფორმათა რეკონსტრუქციას თავად ახორციელებდნენ.

ქართული ანბანის ხაზოვან-წრიული მოხაზულობის გრაფემათაგან V-VIII საუკუნეებში აბსოლუტურმა უმრავლესობამ გამოავლინა მიდრეკილება გასხნისაკენ და წრიული ფორმა რკალურით შეეცვალა. 18 გრაფემიდან აქა-იქ გაიხსნა 14 **ჲ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ** (ბდსოლოუსეჟჟშჟ). ხსენებული მოვლენა არაერთ წარწერასა და ხელნაწერშია დაფიქსირებული, ამდენად ეს არის არა ვარაუდი, არამედ ფაქტი, რომელსაც კელესისას ანგარიში უნდა გაეწიოს. თან ნიშანდობლივია, რომ ამ ცვლილებებს მკვეთრი ზღვარი არა აქვს - ზოგ ადრეულ წარწერაში თაყგახსნილი ასო შემდეგ ისევ წრიულია, ზოგან კი პარალელური ფორმები უხვად არის ერთსა და იმავე დოკუმენტურ წყაროში. გაუხსნელი დარჩა მხოლოდ 4 ასო **ჲ ლ ლ ლ** (კმტ), მაგრამ მათგან სამში **ჲ ლ ლ ლ** ზოგ წარწერაში იკვეთება ნახევრად გაუხსნელი, მომრგვალებული ფორმა - (6,71,97,103,125,128; 31.ტაბ. XIII, XVII).

თვალი მიყადენოთ გრაფემათა გახსნის პროცესს:

ჲ - ლ (ბ) დმანისის ჯვრის კვარცხლბეკის V-VI ს. მოსახსენიებელში ორჯერ არის და ორივეგან გახსნილია (6,93). ასეთივე სახითაა მცხეთის ჯვრის VI-VII ს. წარწერაში (6,103, 124, 128).

ჲ - ლ (დ) კიანეთის სამების ეკლესიის სტელა-ჯვრის VIII ს. წარწერაში სამჯერ არის გამოყენებული და სამივეგან გახსნილია (6,255) (იხ. აგრეთვე 6,158; 31.ტაბ. IX)

ჲ - ლ (ზ) VII ს. ხანმეტ ლექციონარში (I. X). უსანეთის სტელაზე VIII ს. (6,127)

ჲ - ლ (თ) VII ს. ხანმეტ ლექციონარში. IX ს. წომის ეკლესიის სტელა-ჯვარზე ხუთგან გვხვდება ზემოთ გახსნილი (6,132) ასევე სამგზის იქვე ხელოსანთა წარწერაში (6,133).

ჲ - ლ (ლ) პანტიანის ეკლესიის VII ს.-ის მეორე ნახევრის მოსახსენებელში ერემიასი და ფალავოჭისა (6,100) აგრეთვე VIII ს. წარწერებში (6,125,126,128).

ჲ - ლ (ო) VI-VII საუკუნის ქართულ პალიმფსესტში (I.18,19); ხანმეტ ლექციონარში (I. X).

ჲ - ლ (ყ) ატენის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიაში კეკან მამასახლისის მოსახსენებელში VIII ს. (6,107)

ჲ - ლ (ჯ) დემეტრე უპატოსის VI ს. მოსახსენიებელში (6,164); კავთისხეში გრიგოლ უპატოსის VII ს. მოსახსენებელში (6,120);

ქართული ასომთავრული კაპიტალური დამწერლობაა. ასოთა სიმადლეში თანაბრობა მისი არსებითი პრინციპია, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ცალკეულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში მაინც შეიმჩნევა გრაფემების სიმადლეში დიფერენცია (ცია). საბოლოოდ კი პირველსახისკენ შებრუნებით განპირობებული უნდა იყოს დამწერლობის ახალი სახეების – ნუსხურისა და მხედრულის გაჩენა. მართალია, ნუსხურში მრგვალი დუქტუსი, ალბათ ისევე ბერძნულის გაელენით, მოლიანად კუთხოვანით შეიცვალა და იერი სხვაგვარი მიეცა, მაგრამ ასოთა არათანაბარი სიმადლე და მათი თავგახსნილობა მასში შენარჩუნებულია.

ნუსხურში მოხდა ასოების **ႠႡႢႣႤႥ** (ათილმოპლ) სრული დადაბლება — **ႠႡႢႣႤႥႧႨႩႪႫ**. გრაფემები **ႠႡႢႣ** (ჭკქს) მთელ სიგრძეზე

განეწინა — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫ** (დსმნრსმ) — შუაში და ზემოთ — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫႧႨႩႪႫ**, ხოლო დანარჩენები: **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫႧႨႩႪႫ** (ბგვექტფეშცვჭხჯჯ) — შუა და ქვედა ნაწილში — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫႧႨႩႪႫ** (31.ტაბ.5; 1,83; 1,85; 1,87).

გრაფემები **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫ** (ადთმოპლც), როგორც წანს, უნდა ამადლებულიყო რკალური ნაწილის პროპორციული გაზრდით — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫ**. ასო-ნიშნებმა **ႠႡႢႣ** (ბგლპ) ნუსხურში, სოფ შემოხვევაში კი ასომთავრულშივე (6.128, 153), მოლიანად დაკარგა ვერტიკალური ხაზი — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫ**. შესაძლოა, არც თავდაპირველად ჰქონოდა. გრაფემათა უმრავლესობაში კი ასომთავრულის ვერტიკალური ხაზი დარჩა და დაიხარა: **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫႧႨႩႪႫ** — **ႠႡႢႣႥႧႨႩႪႫႧႨႩႪႫ** (ეეჰწნურსტფეშნიშხ).

გრაფემებში **ႠႡႢ** (იმე) ჯერ კიდევ ასომთავრულ წარწერებში რკალისა და ვერტიკალის მონაცვლეობა **ႠႡႢ** გვაფიქრებინებს, რომ ასო-ნიშნითა ამადლება რკალის გამართვითაც შეიძლებოდა მომხდარიყო. გრაფემის პროპორციული შემცირების გარდა ნუსხურში მეტწილად მარცხენა ნაწილის დადაბლება ხდებოდა. სავარაუდოა, რომ რეფორმის დროს მომხდარიყო ასო-ნიშნითა სწორედ ამ — მარცხენა ნაწილის ამადლება, რაც ბუნებრივი იქნებოდა მარცხნიდან მარჯვნივ და ზემოდან ქვემოთ მიმართული წერისთვის.

გამოიკვეთა ამადლების რამდენიმე პრინციპი: ვერტიკალური ხაზის დაგრძელება ან დამატება, რკალური ფორმის გამართვა ან პროპორციული გაზრდა. ეს ყოველივე სრულიად ლოგიკურია. ამდენად ასომთავრული შეიძლება მიღებული იყოს ადრეული ქართული დამწერლობის რეფორმირების გზით. ცვლილებები სავარაუდოდ უნდა წარმართულიყო ორი ასპექტით, ესენია: 1. რკალური ფორმების თავშეკვრა ან გაკუთხოვანება

და 2. ყველა გრაფემის გათანაბრება სიმაღლეში.

ბრაჟემების სავარაუდო აღწერილი მოხაზულობანი

რეფორმის შემდგომ პერიოდში როგორც წრიული ფორმების გახსნის, ისე კუთხოვანების მომრგვალების და ამაღლებულების დადაბლების დროს, ყველაფერი საწყისი ფორმით, რა თქმა უნდა ვერ აღდგებოდა, რადგან ორიგინალურ ქართულ ანბანს რეფორმირებულის გვერდით დამოუკიდებლადაც რომ ეარსება, საუკუნეების მანძილზე გარკვეული გავლენის ქვეშ მდინც მოექცეოდა. ამიტომ ჩვენ ცალ-ცალკე უნდა შევისწავლოთ თითოეული გრაფემის განვითარების ისტორია და ვეძიოთ მისი თავდაპირველი სახე. დავიწყეთ იმ გრაფემებით, რომლებმაც მოხაზულობის მხრივ ყველაზე ნაკლები ცვლილებები განიცადა.

ასო ი (ღ) ძირითადად რკალურია. ნუსხურში მისი დადაბლება პროპორციულად მოხდა, ამიტომ სავარაუდოა, რომ იმთავითვე ქვემოთ გახსნილი რკალის ფორმა ჰქონოდა – Ⴀ.

იგივე შეიძლება ითქვას ასოებზე Ⴁ (ა) და Ⴂ (ჰ). ისინიც ძალიან იშვიათად გვხვდება კუთხოვანი ფორმით და დადაბლებისას არც მათ განუცდია მნიშვნელოვანი ცვლილება – პროპორციულად დადაბლდა. ვფიქრობთ, რომ ამ გრაფემებს იმთავითვე ასეთი სახე ექნებოდა Ⴁ (ა) და Ⴂ (ჰ).

Ⴄ (დ) არაერთგან გვხვდება როგორც მარცხნივ გახსნილი რკალით, ისე პროპორციულად დადაბლებული (6. 158, 214, 255, 272, 315; 31. ტაბ. 5, IX, X) – Ⴅ.

Ⴆ (ე)-ში არსებითი ცვლილებები გახსნის შემდეგ არ მომხდარა. რკალი ვერტიკალს შუა ნაწილში უერთდება. ვფიქრობთ, რომ მას თავდაპირველადაც Ⴆ ფორმა ექნებოდა.

Ⴇ (ნ) ადრეულ წყაროებში გვხვდება როგორც კუთხოვანი, ისე რკალური – Ⴈ ფორმით. სხვა მხრივ მოყვანილობა სტაბილური და მკვეთრად გეომეტრიული აქვს. ვფიქრობთ, რომ მას იმთავითვე ფორმა Ⴈ უნდა ჰქონოდა და ვერტიკალური ხაზის დაგრძელებით ამაღლებულიყო Ⴉ.

ასო Ⴋ (ო)-ს Ⴊ და Ⴋ ფორმები (6, 128; 2, ტაბ. 5, XX, XXVI) მიგვანიშნებს, რომ ეს გრაფემა მარცხნივ გახსნილი რკალის ქვედა ნაწილის გასწორებასთან დაკავშირებით შეიძლება იყოს მიღებული. ყველა სხვა კუთხოვანი ასოსაგან განსხვავებით მის ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ვარიანტებში შემორჩენილია მხოლოდ ერთი კუთხე Ⴋ და შესაძლოა ამიტომაც გართულდა გრაფემის ძველი ფორმის აღდგენა. მარცხნივ გახსნილ რკალს წესით Ⴋ ფორმა უნდა მიეღო, მაგრამ მარჯვნიდან მარცხნივ წამოზრდილი ქვედა პორიზონტალი, თავდაპირველად კიდევ რომ ყოფილიყო, წერის მიმართულების გამო რედუცირდებოდა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მხედრულში მან იმთავითვე სტაბილურად გამოკვეთილი რკალური Ⴋ ფორმა მიიღო.

მოხდა ისე, რომ მომრეგალების შემდეგ 1 (ი) ძალიან დაემსგავსა ასო 2 (ა)-ს, რომელიც არაერთ წარწერაში ასევე 2 სახით იწერებოდა. იხ. მაგ. წირქოლის ეკლესიის წარწერა (6,222). მაგრამ ამ უკანასკნელში თავიდან მყარი იყო ქვედა ნაწილი, ზედა უფრო იცვლებოდა 2 2 2 2 . ამიტომ უფიქრობთ, რომ ანბანის შექმნის დროს იგი ზემოთ გახსნილი რკალური ფორმით იქნებოდა წარმოდგენილი - 1. 2 (ა)-ს იმთავითვე 2 ფორმა რომ აქონოდა, რკალის ქვედა ნაწილი მარცხნივ აღარ განვითარდებოდა მარჯვნივ მიმართული წერის სოგადი კანონზომიერების გამო.

თუმცა მოხაზულობის მხრივ ქართული იოტა არ წარმოადგენს რომელიმე დამწერლობაში ამ ბგერის აღმნიშვნელი ნიშნის გრაფიკული განვითარების შედეგს, გრაფემის სახელად „იოტა“ ორიგინალური ქართული წარმოშობისა არ არის. იგი იყო ძველ სემიტურშიც (2,42) და ბერძნულშიც (2,70). საფიქრებელია, რომ მათი გაელენით რაღაც ეტაპზე დაუკავშირდა ქართულ ასო-ნიშანსაც და მოხაზულობის უკიდურესი სიდაბლისა და სტრუქტურული სიმარტივის გამო ენაში სოგადი მნიშვნელობის სიტყვადაც დამკვიდრდა „ემცირესის“ აღსანიშნად.

აკურეთის ეკლესიის V საუკუნის ფრაგმენტში სიტყვაში „შეიწყალე“ მესამე ადგილას 'ის მარცხნივ გახსნილი რკალური ფორმის გრაფემა 2. მეცნიერთა მიერ ამოკითხულია „შეაწყალე“ (6,128), მაგრამ ეს ლექსიკური ერთეული ასეთი ფორმით არ იხმარებოდა (27,20) და 2 (ა)-ს ადგილას უნდა იყოს 1 (ი). მსგავს შემთხვევებთან გვაქვს საქმე ყველის ციხის სტელა-ჯვრის და ატენის სიონის წარწერებში (135,220). ერთგან დაქარაგმებულ სიტყვაში „ჯუარი“ – 22 ასეთივე, მარცხნივ გახსნილი რკალი გვხვდება და ამოკითხულია, როგორც „ა“. აქაც სიტყვის მართლწერით 1 არის სავარაუდო და არა 2. მეორეგან 2 გვხვდება სიტყვაში „მიქაელი“, ბოლო გრაფემაღ. ასევე არის სიტყვაში „ხელისუფალი“ (6,141). მართალია, „ი“ და „ა“ ბგერების ხმარება ძველ ქართულში რაღაც ეტაპზე აღრეული იყო, მაგრამ არც ის არის გამორიცხული, რომ აქ გაუგებრობა 2 ფორმამ გამოიწვია, რომელიც სხვადასხვა დროს ჯერ ერთ და შემდეგ მეორე ბგერას აღნიშნავდა.

ასო 2-ში ამადლება შეიძლებოდა მომხდარიყო მარცხენა ნაწილის აწვეით ან რკალის გამართვით. პირველ შემთხვევაში ის ასო 2-ს საწყის ფორმა 1-ს დაემთხვეოდა, რაც გამორიცხულია. უფიქრობთ, შესაძლოა მას რკალური 1 ფორმა აქონოდა და გასწორხაზოვნების პროცესში გამართულიყო. არაერთ წარწერაში დასტურდება ამ ასოს მარჯვნივ გადახრილი გამოსახულება 2 (2, ტაბ.5, XIII, XVI, XIX).

უცნაური დაბოლოება აქვს ასო 2 (ც)-ს. მისი მარჯვენა ქვედა დამატებითი ხაზი ხან დახრილი და ხან კერტიკალურია 2 2 2. აშკარაა, რომ პირველსაიდან არის შემორჩენილი, მაგრამ რეფორმას კარგად ვერ მორგებია. მრგლოვანის 'სოგიერთი დოკუმენტი და ნუსხურის პირველივე ნიმუშები (6,107,203; 2.ტაბ.5,VII,X) გვაფიქრებინებს, რომ ეს

არასტაბილური ხაზი შესაძლოა მარცხნივ გაგრძელებული ყოფილიყო და მის შედეგად იქოს მიღებული ნუსხურში ქვედა პორიზონტალი **ღ**. თუ თავდაპირველად ამ ასოს **ღ** ფორმა ექნებოდა, იოლი ასახსნელია, რომ ქვედა ხაზი მარცხნიდან მარჯვნივ მიმართული წერის პირობებში დამოკლებულიყო.

ასო **7** (ე) -ში მარჯვენა ვერტიკალური ხაზი იმთავითვე უნდა არსებულიყო. როგორც უძველეს ასომთავრულ ხელნაწერებში, მაგალითად ხანმეტ პალიმფსესტებში (1. ტაბ. 5), ისე ლაპიდარულ წარწერებშიც მკაფიოდ ჩანს, როგორ უერთდება რკალი ვერტიკალს **7**. ამდენად შესაძლოა ამჟღეობამდე ამ გრაფემას **7** ფორმა ჰქონოდა და სხვა გრაფემებთან სიმადლეში გათანაბრების მიზნით ვერტიკალი ჩამოგრძელებოდა. ეს მოვლენა თვალსაჩინოა მხედრულის ადრეულ წარწერებშიც (6,99; 2. ტაბ. 5, IV, IX, XVII, XX, XXVII).

ასო **ნ** (6) 'სოგ ხელნაწერში ისეა დადაბლებული (1. ტაბ. XIII), რომ პორიზონტალი რკალს 'ხედვე ეკერის **ნ**. ასო **ე** (ხ)-ც დადაბლებულია. ქვედა პორიზონტალური ხაზი ძალიან მიახლოებულია რკალთან, 'სოგან კი მარჯვნივ არის დახრილი **ე** **ე** (6,178).

ასო **ჟ** (უ) -ს V-VI საუკუნის პალიმფსესტებში მკვეთრად გამოხატული გეომეტრიული მოხაზულობა აქვს, შეკრული წრიოთა და მის თავსე პორიზონტალური ხაზით **9** (10,11) მოგვიანებით იგი იღებს ზემოთ გახსნილი რკალის სახეს, რომლის მარცხენა ბოლოში მიერთებულია პორიზონტალი **ჟ** ასეთია, მაგალითად ექვან ატენელის VIII საუკუნის წარწერაში (6. ტაბ. XXI), მაგრამ საგულისხმოა, რომ 'სოგან რკალური მოყვანილობა იკვეთება პორიზონტალური შტრიხის ადგილას, ვერტიკალთან შემავრთებული ხაზი კი სწორდება **ჟ** (2, ტაბ. 5, XIV). ამან გვაფიქრებინა, რომ ასოს შესაძლოა თავდაპირველად თავი მარცხნივ ჰქონოდა გახსნილი **ჟ**.

ასოთა ამჟღეობისა და რკალური ფორმების აღდგენის შედეგად 'სოგი გრაფემა ძალიან დაემსგავსა ერთმანეთს: (ჯ-ჟ, 'ზ-პ, ლ-პ, ნ-ჭ) - (ძ - ჟ) - ჟ ; (ზ - უ) - ლ (ზ - 'ზ) - ლ (ხ - ზ) - ზ ; ორი ასო-ნიშნის ერთნაირი დაწერილობა ანბანის შექმნის პირველ ეტაპზე ნაკლებ სავარაუდოა. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ მათი დამსგავსება უფრო გვიან მოხდა.

დაეაკვირდეთ ასოების გახსნის პროცესს. რკალური მოყვანილობის აღდგენისას წრიული ელემენტი ერთ გრაფემა - **ქ** (წ)-ს ქვემოთ გაეხსნა, ორს - **ბ** და **ვ** (გდ)-ს - მარცხნივ, მარჯვნივ არცერთს არ გახსნია, ზემოთ კი თერთმეტს (ბზოილოუსუყუშ): **ღ ლ ბ ზ ც ჟ ს კ ფ ყ**.

ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ ზემოთ გახსნილი ფორმა ასომთავრულმა უკეთ შეითვისა. შესაძლოა სხვა რკალური ფორმებიც მოგვიანებით ამგვარით შეიცვალა და სწორედ ამან გამოიწვია 'სოგიერთი გრაფემის დამსგავსება.

ასო 4 (ჟ) 4 (ჯ) - თან შედარებით მაღალია, შესაძლოა რკალი ევრტიკალს თავშეკერამდე სულ ბოლოში ერთეოდა და მარჯვნივ იყო მიბრუნებული როგორც ეს არაერთ გვიანდელ ხელნაწერშია (2.ტაბ.5XXI,XXII...). ეს ფორმა წერის პროცესშივე იქნებოდა მიდრეკილი მარცხნივ გადახრისაკენ, ამიტომ შეიძლება თავდაპირველად კი ალბათ ასე იწერებოდა - ჯ.

ზ და ლ გრაფემებმა მსგავსი ფორმა ლ აქა-იქ მიიღო ჯერ კიდევ ასომთავრულში და შემდეგ ასევე გაგრძელდა ნუსხურშიც. ზ გრაფემის აღსანიშნავად ლ მოხაზულობის გვერდით გეხედება ლ ფორმაც, რომელიც ასევე პ-ს ემთხვევა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს მოხაზულობა ლ (პ)-ს კუთვნილება იქნებოდა (31. ტაბ.5XIV), ზ (ლ)-ს კი თავდაპირველად ცოტათი მაინც განსხვავებული სახე ექნებოდა და 'ხუსტად' ველარ აღიდგინა. ლ მოხაზულობა შეიძლება მოეცა ქვემოთ, მარცხნივ ან მარჯვნივ გახსნილ ფორმებსაც. ვფიქრობთ, რომ ზემოთ გახსნილთან ამოთგან ყველაზე მიახლოებულია 1C რომელიც მიდრეკილი იქნებოდა რკალის ამოტრიალებისაკენ. ამ აზრს განგვიმტკიცებს იმ საერთო ტენდენციის არსებობაც, რომლის გამოც შეკრული რკალი არცერთ გრაფემას მარჯვნივ აღარ გახსნია.

კელევის პროცესში გამოიკვეთა გრაფემების ზ ნ ე ყ სავარაუდო მოხაზულობები 1C 1D 1E 1F. ორ შემთხვევაში ევრტიკალი და რკალი ზედა პორიზონტალური ხაზით უერთდება ერთმანეთს, დანარჩენ ორში კი - მარცხენა ევრტიკალის საშუალებით. ეს ყველგან განპირობებული ნაწი წერის მიმართულებით მარცხნიდან მარჯვნივ და ზემოდან ქვემოთ. ფორმები 1C 1D 1E 1F ამგვარი წერისათვის მოუხერხებელი იქნებოდა. სწორედ ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ელემენტების შემაკავშირებელი მარცხენა და ზედა ხაზები ამ გრაფემებში მოგვიანებით არის განენილი და ასოებს პირველსახეში 90 გრადუსიანი 1D 1E 1F ფორმები ექნებოდა. იგივე ეხება ასო ზ-საც, რომლის პორიზონტალური ხაზი ბევრგან შემცირებული და მომრგვალებულია ზ ზ. შესაძლოა ისიც შემდგომშია განენილი და მანამდე გრაფემას 1D სახე ჰქონდა (31. ტაბ.5, VI). არსებობს მოსაზრება, რომ ზედა და ქვედა პორიზონტალური ხაზები ქართულ ანბანში მწკრივების გამოყოფის უწყქციას ასრულებდა. ამდენად მათი შემოტანა, მით უფრო, თუ წერის პროცესში გადაბმის მიზნით ორ ელემენტს შორის მსგავსი გარდამავალი ელემენტი ისედაც იქნებოდა, გასაკვირი არ არის (14.167,187,194).

ასო ზ (ე)-ს ევრტიკალის მარჯვენა და მარცხენა ნაწილები ზოგ დოკუმენტში (31, ტაბ.5, IV, 6, 115) უფრო წრეხაზის მეოთხედის სახით არის წარმოდგენილი, ვიდრე ნახევარწრისა ზ ზ, მათი ერთ სიბრტყეზე განყენა კი ნუსხურში ყველგან დასტურდება - ჟ. ამიტომ ვფიქრობთ,

რომ შეკერის შემდეგ პორისონტალის ევრტიკალთან მიერთება უფრო მოსახერხებელი ყოფილიყო, ვიდრე რკალთან, რადგან ის უფრო სტაბილურია და ამიტომ გაცვლილიყო ფორმები.

ბოლომდე გაუქსნელი დარსა გრაფემები ჰ და ჭ. არაერთ ადრეულ წარწერაში მართი კუთხის ადგილას ორივეგან დასტურდება რკალური

ჰ და ჭ ფორმები (6.103; 6.125; 2. ტაბ.5XVII). შესაძლოა ამ გრაფემებში სწორი ხაზი კვეთდა რკალს ჰ. წერის პროცესში შეიკრა რკალის ნახევარი, ნახევარი კი კუთხოვანი გახდა და ამ ადრევის გამო მოხდა, რომ ამ ასოებმა თავდაპირველი სახე ვერ აღიდგინა.

დაკვირვების შედეგებს რომ თავი მოუყუაროთ, საინტერესო სურათს მივიღებთ. 26 გრაფემა შედგენილია რკალის ან ერთ წერტილში მკვეთი რკალისა და სწორი ხაზის 90 გრადუსიანი ვარიაციებით. 9 ასეთი კომბინაციიდან გვაქვს 4 წყვილი: ო (1,4); ო (7,10); ო (1,11) ო (7,12); 2 სამეული ჰ ო (3,6,9); ო (13,16) და 3 ოთხეული ო ო (1,2,3,4); ო ო (5,6,7,8); ო ო (9,10,11,12); რადგან ანბანის შექმნის დროს ჩვენი ვარაუდით 36 ასო-ნიშანი უნდა ყოფილიყო, დავაკვირდით, ხომ არ შეიძლებოდა, რომ ეს ყოფილიყო ქართული ანბანის შექმნის პრინციპი და დარჩენილ 10 გრაფემას შევესო ყველა ოთხეული.

უცნაური მოყვანილობა აქვს ჰ (რ)-ს ჰ. როგორც ჩანს, ამადლება მოხდა ევრტიკალური ხაზის დამატებით. იგი, სხვა გრაფემებისაგან განსხვავებით, სრულიად მოუხერხებლად არის ასოზე მიერთებული

(31.ტაბ.5 XXII-XXVII) ჰ ჰ. მაგრამ შეიძლებოდა კი, რომ გრაფემას ორმხრივი რკალური ფორმა ჰქონოდა? თუ ანბანის შესადგენად როტაციის პრინციპი იყო გამოყენებული, ასეთი მოხაზულობა ოთხ ფორმას ვერ მოგვცემდა. მოგვიანებით მხედრულში სტაბილურად გამოიკეთა, რომ ო ასოს მარცხენა ნაწილი არა რკალს, არამედ სწორ ხაზს წარმოადგენს (31.ტაბ.5, XIX, XX). ამრიგად სავარაუდოა, რომ ასო რ-ს ამადლებამდე ო ფორმა ჰქონოდა. ამაზე თითქოს მიგვანიშნებს V-VI საუკუნის ბოლნისის ერთ-ერთი წარწერა (6,86), სადაც ასოს მარცხენა რკალი ძალიან დაბალია, მარჯვენა კი ევრტიკალს უკიდურესად ქვემოთ ერთვის.

გრაფემა ო როგორც აღვნიშნეთ გახსნილი სახით დაემსგავსა ო-ს, რომელსაც სოფ დოკუმენტში მარჯვენა ევრტიკალი დაბალი ჰქონდა ო. რადგან გრაფემათა იდენტობა ანბანის შექმნის ეტაპს გამოსარიცხად მიგვანია, ვფიქრობთ, რომ ო გრაფემას შესაძლოა პორისონტალზე მიერთებული მარჯვნივ გახსნილი რკალის ფორმა - ო ჰქონოდა, რკალი შეკეროდა და ევრტიკალით ამადლებულიყო - ო. როგორც ჩანს, გვერდით გახსნილ რკალურ ფორმებთან დაკავშირებით ასომთავრულში არსებული ტენდენციის გამო შემდგომში თავდაპირველი სახით ვეღარ გაიხსნა.

სავარაუდოა, რომ გრაფემებს ო (კტ) თავდაპირველად ო ფორმები

ჰქონოდა და თავშეკერის გარდა დამატებოდა თითო ჰორიზონტალური ხაზი სტაბილურობის მიზნით. ბ (გ)-ს მოხაზულობაში ზოგან სწორედ ასეთი ფორმა – ვერტიკალთან მიერთებული ჰორიზონტალი გვხვდება 5 (6.121). როგორც ჩანს, შემდგომში გრაფემის ზედა ელემენტი სხვადასხვაგვარ სახეს იღებს და ზოგ შემთხვევაში რკალიც იკრება - 5 5 8 8.

ე (ტ)-სთვის ჰორიზონტალის დამატება აუცილებელი იქნებოდა წერის მარჯვენა ქვედა კუთხეში დამთავრებისათვისაც. ამ ხაზების კაპიტალური დამწერლობის პრინციპების შესაბამისად გაჩენის შესახებ საინტერესო აზრს გამოთქვამს რამაზ პატარიძე (14. 213, 256). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასო ე (ტ) თითქმის არ გვხვდება რკალური სახით. წრეხაზი რომ ზემოთ გახსნოდა ასო ე (ხ)-ს დაემსგავსებოდა ამიტომ ძალიან იშვიათ შემთხვევებში ქვემოთ გაიხსნა ე (29. სურ. 30), მეტწილად კი გაუხსნელი დარჩა. მოგვიანებით მისი თავდაპირველი ფორმის აღსადგენლობის მიზნით, ზმზჟჟ (ზთლჟჟ) გრაფემების მსგავსად, ჩვენი რეფორმირებული ანბანის სტილისთვის გვერდით გახსნილი რკალის მიუღებლობა უნდა იყოს.

ასო ყ (შ) უძველეს დოკუმენტებში ორმაგად შეკრული და ჰორიზონტალური ღერძის მიმართ სიმეტრიულია შ (6.63). საინტერესოა, რომ ამ გრაფემის ერთი რკალის შეკერაც კი საკმარისი იქნებოდა, სხვა ასოებისაგან გამოსარჩევად, მაგრამ იმთავითვე შეიკრა ორივე. ამიტომ სავარაუდოა, რომ ის პირველსახეშიც სიმეტრიული ყოფილიყო ჰორიზონტალური ხაზის მიმართ და ჰქონოდა ბ მოხაზულობა. ასეთი ფორმა ბევრად უფრო მიდრეკილი იქნებოდა ორმაგი შეკერისაკენ, ვიდრე ყ.

გრაფემა ზ (შ)-ს არასტაბილური დაბოლოება გვაფიქრებინებს, რომ იგი შეიძლება ა ფორმიდან იყოს ნაწარმოები გასწორხაზოვნების გზით. გრაფემის მარჯვენა ნაწილი ნახევარრკალური იყო და არა რკალური. ამიტომ უნდა ყოფილიყო არასტაბილური და გასწორდა გაურკვეველი დაბოლოება ზ ზ.

ასო ჯ (ჯ)-ს ადრეული ფორმის აღსადგენად საჭიროა გუელდასმით შევისწავლოთ უძველესი ხანის ის წარწერები, რომლებშიც ეს გრაფემა გვხვდება. სპეციალურ პალეოგრაფიულ ნაშრომებსა და სქემებში (2.9;14) იგი წარმოდგენილია ჯ სახით. სამწუხაროდ, არ არის ხოლმე ინფორმაცია ასო ჯ (ჯ)-ს იმ მოყვანილობათა შესახებ, რომლებიც არაერთ ადრეულ ეპიგრაფიკულ ძეგლში გვხვდება. აქ მასში არ ფიგურირებს შეკრული სამკუთხა ფორმა. არის მხოლოდ სამი სწორი ხაზი, რომლებიც ხან ერთ წერტილშია თავმოყრილი, ხან კი ოდნავ დაცილებით იკვეთება.

ფორმა ლ გვხვდება „ლამაზი გორის“ V -VI საუკუნის ჯვარზე, მოსახსენებლით (6,ტაბ.8); ბოლნისის 494 წლის ვარდან ნახაეტის მოსახსენებელში (6,ტაბ.4); ფორმა ლ დაფიქსირებულია ბოლნისის ნახაეტის მოსახსენებელში (6,ტაბ.5); V -VI საუკუნის ჯვარზე ბარნაბაის

მოსახსენებელში „ღამაში გორიდან“ (6, ტაბ.9) V -VI საუკუნის უკანგორის სტელა ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერაში (6, ტაბ.19); 595-605 წლის მცხეთის ჯვრის თემესტიას მოსახსენებელში (6, ტაბ.60). ამას გარდა, პანტიანის ეკლესიის VII საუკუნის წარწერაში შემონახულია ცოტათი განსხვავებული **Λ** ფორმა (6, 84,100).

ოუ გაკეთების წინებით ამ პერიოდის ლაპიდარულ წარწერათა სიმცირეს, ამ მაგალითების უგულვებელყოფა ნამდვილად არ შეიძლება. პირველ შემთხვევაში თეორიულად შესაძლებელია, რომ გრაფემის ზედა მხარის ნაწილი წაშლილი იყოს და თავდაპირველად **Χ** ყოფილიყო, მაგრამ ამის კვალი არ ჩანს და თან საეჭვოა, რომ ყველა წარწერაში ერთი და იგივე აღგილები დასიანებულიყო. რაც შეეხება დანარჩენ წარწერებს, მათ თავდაპირველ მონახაზში შემოხსენებული სამკუთხა ფორმის არსებობა თეორიულადაც კი გამორიცხებულია, რადგან სამი სწორი ხაზი ერთ წერტილში იყრის თავს. **Λ** ფორმა ნამდვილად ვერ იქნება **Χ** მოყვანილობის ნაშთი.

ჩვენ მიერ ჩანვენები სამგვარი მოხაზულობა ხშირად ერთი და იმავე ძეგლის წარწერებშია დაფიქსირებული და გვაფიქრებინებს, რომ ამ მოხაზულობებში უფრო მსგავსებაა საძებნელი, ვიდრე განსხვავება. პალესტინის უდაბნოს ქართული მონასტრის V საუკუნის I ნახევრის და ბოლნისის სიონის V საუკუნის წარწერებში (1.ტაბ.1-6) ასო **Χ** საერთოდ არ არის ნახმარი. მცხეთის ჯვრის სტეფანოს პატრიკიოსის 585-605 წლის წარწერაში ამ ასოდან მხოლოდ მარჯვნიდან მარცხნივ წარსიღული დიაგონალური ხაზი შემორჩა, რის საფუძველზეც გრაფემის იდენტიფიკაცია კი შეიძლება, მაგრამ მისი მოყვანილობის აღდგენა - არა (6,159). აქვე ნიშანდობლივია, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, იმავე მონასტრის იმავე დათარიღების თემესტიას წარწერაში **Χ**-ს ერთ წერტილში გადაკვეთილი სამი სწორი ხაზის მოყვანილობა აქვს - **Λ**.

შესაძლებელია, რომ ასო **Χ** მიღებული იყოს **€** მოყვანილობიდან იმავე პრინციპით, როგორითაც მოხდა სხვა ასოების ამოღება. მარცხენა ხაზი ზემოთ აიწიაა **Ξ** მასზე მიერთებული რკალი კი პორიზონტალთან ერთად გასწორდა და მარცხნივ გადაიხარა. დავით გარეჯის VII საუკუნის, მართვეცის წარწერაში გვაქვს ამასთან მიახლოებული მოხაზულობა **Λ** (6.115) სწორედ ამ ფორმას, ერთი ხაზის დაგრძელებით შეიძლებოდა მოეცა მოგვიანებით გავრცელებული **Χ** გრაფიკული სახე.

როგორც ჩანს, თავდაპირველად ამ გრაფემის ჯვართან ასოცირება არ ხდებოდა. ამიტომ, ადრექრისტიანულ ხანაშიაც კი, მას წერდნენ ერთმანეთის მკვეთი სამი სწორი ხაზის სახით. ქრისტიანულ სიმბოლოსთან მისი მიმსგავსება უფრო გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს (10.49), მაგრამ იმის მიუხედავად, რომ რკალური ფორმა ვეღარ აღდგა, სწორედ ეს მსგავსება მიგვანია.

ასო Գ (კ)-ს ამადლება ელემენტებს შორის ვერტიკალური ხაზის დამატებით, როგორც ეს სხვაგან გვხვდება, ალბათ იმიტომ ვერ მოხდა, რომ ამჯერად ერთი ელემენტი მეორის შიგნით იყო მოქცეული Ե . ამადლება და წრეხაზად შეკერა განხორციელდა პორისონტალური ხაზის ვერტიკალური ჩამოსრდით (6,127,129). თუ რკალი ნახევარწრეს წარმოადგენდა, ხაზი კი მისი დიამეტრის ტოლი იყო, მაშინ პორისონტალის რკალთან შედარებით მარჯვნივ იქნებოდა გამოსრდილი და წერის მიმართულების გამო მიდრეკილი იქნებოდა ქვემოთ დახრისკენ. მარცხენა ელემენტი რომ თავდაპირველად მარჯვნივ გადახრილი რკალური მოყვანილობისა უნდა ყოფილიყო, ამას კარგად ამჟღავნებს სოგიერთი წარწერა, მაგალითად VII საუკუნის მცხეთის ჯვრის კვარცხლბეკისა (6,ტაბ.16; 6.71) Ե Կ Կ Կ.

უძველეს ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე დასტურდება Բ (Վ)-ს შემდეგნაირი მოყვანილობები: Բ პალესტინის უდაბნოს V საუკუნის წარწერაში (1.ტაბ.1), Բ (ურბნისის სიონის V საუკუნის წარწერაში (6,63) და Բ ბოლნისის სიონის V საუკუნის წარწერაში (6,66). რკალური და წრიული პარალელური ფორმების ვარიანტულობა, როგორც ვნახეთ, ქართული ანბანისათვის ნეულებრივი მოვლენაა, მაგრამ გვანტერესებს, შეიძლებოდა თუ არა, რომ Բ-ს ქვედა ელემენტი თავდაპირველად პორისონტალური ხაზის სახით ყოფილიყო წარმოდგენილი, გრაფემას 2 სახე ჰქონოდა და მარცხენა მხარეს ვერტიკალის დამატებით ყოფილიყო ამადლებული და შეკრული.

ქართველ მეცნიერთა უმრავლესობა, რომლებსაც ანბანის გრაფიკაზე უმუშავია, ქართულ Բ-ს არამეული სადესაგან მიღებულად მიიჩნევენ (31.222; 14.254; 2.178), იქ კი ამ ადგილას პორისონტალური ხაზია. ვარაუდს იმის შესახებ, რომ ასევე იყო ქართულშიც, მხარს უჭერს ის, რომ გრაფემის ეს ელემენტი არასტაბილურია და სოგ წარწერაში მას არა რკალური ან წრიული, არამედ ბოლოში კუთხივანი სწორი ხაზის ფორმა აქვს Բ (31.ტაბ.2, IV,VIII) ზემოდან ქვემოთ მიმართული წერის პირობებში არის ტენდენცია გრაფემის ქვემოთ დამთავრებისაკენ. იმიტომ ბუნებრივია, რომ ასო Բ-ს პორისონტალური ხაზი ქვემოთ, ჩამოსრდილიყო და რკალური ფორმა მიედო. საინტერესოა ისიც, რომ ამ არამეული და ქართული გრაფემების გვიანდელმა განვითარებამაც მსგავსი სახე მიიღო Բ (2.38 1.134,139).

ასოებზე Դ და Ե საუბრისას ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ვერტიკალურად განფენილი ელემენტების გადაბმა მარცხნიდან მარჯვნივ მიმართული წერის პირობებში მარცხენა ვერტიკალით ხდება. როგორც ვხედავთ, ეს პრინციპი მეორდება Բ-ს შემთხვევაშიც, რაც ასევე მიგვანიშნებს, რომ ეს, „ლოგიკურად გამართლებული“ ხაზი მერე იქნება დამატებული.

რაც შეეხება ასო ჯ (ქ)-ს ჩვენ იმთავითვე აღვნიშნეთ, რომ სავარაუდო იყო მისი სრული სახეცვლილება. ის იმ დარჩენილი ერთადერთი ჯ ფორმისა უნდა იყოს.

ნეკრესის, რუსთავის და ნაზარეთის წარწერათა ისტორიული მნიშვნელობა

XX საუკუნის II ნახევარში რუსთავის და ნეკრესის ტერიტორიებზე ნატარებული გათხრების შედეგად აღმოჩენილ 14 წარწერას (29) პალეოგრაფიული თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს (29.87). ლევან ჭილაშვილის წიგნში „ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები“ ეს ეპიგრაფიკული ძეგლები ძე.წ. II – ახ. წ. IV საუკუნეებით არის დათარიღებული. თუ ეს დადასტურდა, თავისთავად გამოირიცხება ქართული ანბანის წარმოშობა ბერძნულიდან ქრისტიანულ ეპოქაში და მისი შექმნა V საუკუნის სომეხი მოღვაწის მესროპ მაშტოცის მიერ.

წიგნში წარმოდგენილი არქეოლოგიური და ისტორიული არგუმენტაციის გარდა (29.49-56) ამ წარწერათა სიძველეზე მიგვანიშნებს პალეოგრაფიული ანალიზიც. რამდენადაც ჩვენ გვაინტერესებს ასოთა ადრეული მოხაზულობა და არა მათი შექმნის სესტი დრო, ამ წარწერების მონაცემებს გავაერთიანებთ და ერთად განვიხილავთ, როგორც დღეისათვის ჩვენს ხელთ არსებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლთაგან უძველესებს. დაეაკვირდეთ, როგორ აირეკლება მათში დამწერლობის ადრეული სახის რეკონსტრუქციის მცდელობისას ჩვენ მიერ გამოვლენილი სისტემური ტენდენციები.

წარწერათა მნიშვნელოვან ნაწილში არ არის დაცული მკვეთრი გომეტრიული მოხაზულობა (29. სურ.28,30), ბევრგან არის დარღვეული თანაბრობა სიმაღლეში. ცალკეული ასო-ნიშნები ზოგან ორჯერ და მეტად დაბალია სხეულებზე (29.სურ. 23,28,30,34).

ამ ძეგლებში საუკეთესოდ აისახა კუთხოვანი და თავშეკრული ფორმების ვარიანტული და არა პარადიგმული მონაცვლეობა რეალურთან, რაც ერთხელ კიდევ ადასტურებს, რომ ამ ელემენტებს მაღიჯერენცირებელი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა. კუთხოვანი ფორმით გვხვდება არა მარტო **h** (ი) **h** (29.სურ.22), **h** (6) **h** (29.სურ.30), **h** (ხ) **h** (29.სურ. 26), **h** (ვ) **h**, რაც შედარებით გავრცელებული მოვლენაა სხვა ადრეულ ძეგლებშიც, არამედ სხვა, მათ შორის თავშეკრული ასოებიც: **ღ** **ღ** **ღ** (აბკოფ) **ღ** **ღ** **ღ** **ღ** **ღ** (29.სურ.9,10,22,30,32,37), და **ა** (რ)-ს მარჯვენა ნაწილი **ა** (29.23), მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ ზოგადი ტენდენცია მხოლოდ კუთხოვანი ფორმების სასარგებლოდ არის მიმართული, რადგან გვხვდება საწინააღმდეგო მოვლენაც – გრაფემები **უ** **უ** (ვევ) ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ წარწერაში (29.სურ.28)

წარმოდგენილია რკალური ფორმით ზე. ზოგადი სტილური ნიშნით ივანე ჯავახიშვილიც (ვალკე გამოყოფდა მრგლოვან და კუთხოვან ასომთავრულს და მათ შესაბამის ნუსხურებს (31.183).

თაქშეკრული გრაფემების გვერდით ხშირია თაგახსნილებიც (ვ. მაგ.: **აბგდგე** (თოზტფდლკ) (29. სურ. 30,28). ზოგი მათგანი რამდენჯერმეც მეორდება – **ე** (ბ) (29.სურ.22, 23) . ამდენად, ფორმათა ვარიანტული მონაცვლეობა საკმაოდ მკაფიოა.

რ (გ) გრაფემა ნეკრესის №6 წარწერაში (29.სურ.23) გვხვდება სრულიად დადაბლებული სახით. ჩვენი ვარაუდითაც მას ვერტიკალური ხაზი ამდლების დროს უნდა დამატებოდა. ამდენად აქ საქმე უნდა გექონდეს ადრეული ფორმის გამოვლენასთან.

ს ასო (თ)-ს რუსთავეის №4 წარწერაში (29.სურ.37) ზუსტად ისეთი – წრეხაზის მარჯვენა ნახევარზე (და არა მარცხენაზე) მიერთებული პორიზონტალური ხაზის ფორმა აქვს, როგორსაც ჩვენ ვვარაუდობდით.

7 (ი)-ს არაერთგან აქვს მახვილკუთხოვანი ფორმა დახრილი ვერტიკალით (29. სურ. 30), №8 წარწერაში კი (29.სურ. 28) ერთგან ისეთი რკალური მოყვანილობა აქვს, როგორსაც ვვარაუდობდით გრაფემის საწყის სახედ – **ი**.

ჩვენთვის საინტერესოა ასო (რ)-ს დაბალი მარცხენა ნაწილი (29. სურ.23) **კ** ერთგან კი (29.სურ.28) მის ამ ელემენტს დახრილი სწორი ხაზის ფორმა აქვს და უახლოვდება ჩვენ მიერ ადრეულად მიჩნეულ მოხაზულობას **კ**.

საგულისხმოა, რომ **ქ** (ქ) ამ წარწერათაგან ყველაზე გვიანი პერიოდით – IV საუკუნის ბოლო მეოთხედით დათარიღებულ ერთადერთ ძეგლში გვხვდება (29.სურ.30). ეს უკვე ქრისტიანული ხანაა და მას მიღებული აქვს ჯვრის ფორმა. ამიტომ წინასახეზე დოკუმენტურად დადასტურებულს ამჟამადაც ვერაფერს ვიტყვით, მაგრამ ნიშანდობლივია, რომ ეს გრაფემა წარმართობის დროინდელ არცერთ წარწერაში არ გვხვდება.

ც (ც) გრაფემაში გამოიკვეთა ის დეტალი, რომელსაც ჩვენ შემდგომში რედუცირებულად მივიჩნევთ. ეს არის მარცხნივ წაგრძელებული სწორი ხაზი **ც** (29. სურ. 26).

სამგან დასტურდება, რომ ასო (ჯ)-ს აქვს ზუსტად ისეთი ფორმა, როგორსაც ჩვენ ვვარაუდობდით მის ადრეულ მოხაზულობად **ჯ**. სხვა სახით იგი რუსთავე-ნეკრესის არცერთ წარწერაში არ გვხვდება. რუსთავეის №1 წარწერის ამოკითხვისას ეს ასო-ნიშანი მიჩნეულია „ჟ“ ბგერის აღმნიშვნელად და ნათქვამია, რომ „წარწერის მეოთხე სტრიქონის წაკითხვა პირობითია, რადგანაც **ზ** (ე)-ს ფორმა უცნაურია და ანალოგიური ნეკრესის №10 წარწერის მესამე სტრიქონის მეხუთე

ნიშნისა“ (29.52). ჩვენი აზრით ორსავე წარწერაში (29. სურ. 22,32) ამ მოყვანილობით ასო X (ჯ) არის აღნიშნული და არა ზ(ვ). X-ს ზუსტად ასეთივე ან მასთან მიმსგავსებული ფორმა არაერთ ადრეულ ეპიგრაფიკულ ძეგლში აქვს A (6.100, 115) თან უმეტეს შემთხვევაში ის ჯვრის გამოსახულების ქვეშ არის აღბეჭდილი და სიტყვა „ჯვარის“ პირველი ასოა, რაც შეცდომას გამოირიცხავს. ამდენად, გადასახედიი სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული აზრი ამ გრაფემის ადრეული ფორმის შესახებ.

განხილულ წარწერებში არ გვხვდება ან სახეშეცვლილია და ვერ ამოვიცანით გრაფემები: ἸΣΥϷΙϷ (ჭჟუძჟჟ), რაც არ გვაძლევს საშუალებას გადავამოწმოთ ჩვენი მოსაზრება მათ განვითარებასთან მიმართებით, მაგრამ ამ ძეგლებში გამოყენებული არცერთი ფორმა არ ეწინააღმდეგება ჩვენ მიერ გამოყოფილ პრინციპებს.

არქეოლოგიური მონაცემების ნაკლებობის შემთხვევაში ეპიგრაფიკული ძეგლების დათარიღება ხშირად ემყარება გრაფიკულ ანალიზს (29. 84). თუ ასოთა სიმადლეში თანაბრობას და თაქშეკრულობას არქეულობის აუცილებელ ნიშნად მივიღებთ, მაშინ ნეკრესისა და რუსთავის წარწერების სიძველის დადასტურება გაჭირდება, მაგრამ, როგორც კვლევამ გვანჩენა, ამ თვისებათაგან არცერთი არ უნდა იყოს ქართული დამწერლობისთვის პირველადი. ამიტომ ამა თუ იმ წარწერაში სიმადლეში არათანაბარი და რკალური მოხაზულობის გრაფემების დადასტურება არ ნიშნავს, რომ ისინი აუცილებლად გვიანდელია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არასწორი კრიტერიუმების დამკვიდრებამ შეიძლება ფასი დაუკარგოს ყოველგვარ აღმოჩენას. ასე რომ არ მოხდეს, სასურველია, რომ ჩვენს დამწერლობაში მომხდარი რეფორმის გათვალისწინებით სელახლა გადაისინჯოს ეპიგრაფიკული ძეგლების დათარიღების პრინციპები (29.60).

რუსთავისა და ნეკრესის ადრეული წარწერები ადასტურებს გრაფემათა ისტორიული განვითარების იმ სურათს, რომელიც დამწერლობის ძეგლი სახის რეკონსტრუქციის მცდელობისას შევიძუშავეთ. ასო-ნიშანთა შემადგენლობაში იკვეთება ნახევარწრე და სწორი ხაზი, მაგრამ გრაფემების დიდი ნაწილი ამ ძირეული ელემენტების მექანიკურ კომბინაციას არ წარმოადგენს, როგორც ეს იქნებოდა განვითარების პირველ ეტაპზე. ასოებს ისეთი მოყვანილობები აქვს, რომლებიც არა ქვაზე, არამედ პერგამენტზე, ტყავზე ან სხვა რბილ მასალაზე გაბმული წერის შედეგად უნდა ჩამოყალიბებულიყო. გვაქვს: 𐌕 𐌖 𐌗 (დმოფ) და არა 𐌕𐌖𐌗.

პალეოგრაფიული ანალიზის შედეგად გამოიკვეთა, რომ ამ ძეგლების შექმნის პერიოდში ქართულ დამწერლობაში თანაარსებობდა როგორც ორიგინალური გრაფიკული სტილი, ისე მისგან განსხვავებული – მონუმენტური დამწერლობისთვის დამახასიათებელი. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ დამოუკიდებელი განვითარების გარკვეული ეტაპის გაულის

გარდა ქართულ დამწერლობას ამ დროისათვის რეფორმაც (ნატარებული უნდა პქონიდა და მისი წარმოშობა უფრო ადრეულ ხანაში უნდა ყოფილიყო).

მრავალმხრივ საინტერესოა ნაზარეთის ხარების ეკლესიის ინტერიერში აღმოჩენილი წარწერების (330-427წ.) მონაცემებიც, რომლებიც წარმოდგენილია „ნაზა ალექსიძის ნაშრომში „ლუკრი, სინას მთა, ნაზარეთი“ (28). აქ ვითხულობთ: „ქველა გრაფიტი, გარდა (ვალკე დაწერილი „ა“ გრაფემისა, კუთხოვანი ასომთავრულით არის შესრულებული. არა გვაქვს არავითარი ნიშანი „შ“ და „ჟ“ გრაფემათა თავშეკრულობისა... გრაფიტების ხელი აშკარად დიდი ხნის ისტორიის მქონე, განვითარებულ დამწერლობას გულისხმობს, რომელიც შინაურ და არაოფიციალურ საქმეებშიც გამოიყენება“.

განსაკუთრებით ნიშანდობლივია მეცნიერის დასკვნა: „როგორც ჩანს, ქართული დამწერლობის საზეიმო, დეკორატიული და შორიდან წასაკითხი ხელი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა პილიგრიმული გრაფიტებისგან, მით უფრო, თუ ის იყო ამონიხაპნილი და არა საღებავით შესრულებული, განსხვავდებოდა ყოველდღიური მიმოწერისგან, მაღიადწერისგან. სრულიად აშკარაა ისიც, რომ სერიოზულად გადასახედია ქართული დამწერლობის სხვადასხვა სახეობის ქრონოლოგიაც“.

ყაქტობრივად ამ ახალ აღმოჩენებს და მკვლევართა დაკვირვებებს ერთი დასკვნისკენ მიყვარო, რომ სიმაღლეში თანაბარი და თავშეკრული გრაფემების სტილი ქართული ანბანისთვის პირველადი არ უნდა იყოს. ჩვენი მხრივ დაემატებათ შემდეგსაც – ორმხრივ მართკუთხოვანი გრაფემების სიმრავლე გვაფიქრებინებს, რომ კუთხოვანი ფორმებიც რკალის სტილური ნანაცვლების შედეგია და არა ჩვენი დამწერლობის „გენეტიკური“ თვისება.

რეზოლუცია

თითოეული გრაფემის დონეზე შედგენება ზუსტად ისეთი (კვლილებები, რაც შეიძლება ბერძნული კაპიტალური დამწერლობის გაყვლით მომხდარიყო. ესენია:

1. ასოთა ამაღლება ა) გრაფემის პირველსახის ქველა ელემენტის თანაბარი გასრდით ბ) მარცხენა ნაწილის აწეით გ) ვერტიკალური ხაზის დამატებით ან დაგრძელებით. დ) ერთადერთი გამოჩაქლისის სახით მარჯვენა ნაწილის აწეით.

2. რკალური მოხაზულობის წრეხაზად გარდაქმნა.

3. რკალური მოყვანილობის ა) გაკუთხოვანება ბ) გასწორხაზოვნება.

4. პორიზონტალური ხაზის დამატება, რომელიც საჭიროა ელემენტების გადაბმის ან მოხაზულობის სტაბილურობისათვის და ამასთანავე ბქარების გამყოფის ფუნქციასაც ასრულებს.

წარმოდგენილ ცხრილში თავდაპირველად მიენიშნებოთ გრაფემის საყარაუდო პირველსახესე, ბოლოში აღენიშნაეთ საყოველთაოდ გაერცვლებულ ვარიანტს, შუაში კი, საჭიროების შემთხვევაში, ისეთ მოხაზულობებს, რომლებიც დოკუმენტურად დასტურდება სხვადასხვა წყაროებში და დაგვეხმარება გრაფემის განვითარების აღქმაში:

Ⴕ (ა) Ⴖ	Ⴔ (რ) → Ⴕ → Ⴗ
Ⴗ (ბ) → Ⴘ → Ⴙ	Ⴚ (ს) → Ⴛ → Ⴜ
Ⴝ (გ) → Ⴞ → Ⴟ → Ⴚ	Ⴝ (ტ) → Ⴞ → Ⴟ
Ⴛ (დ) → Ⴜ → Ⴝ	Ⴛ ( ) → Ⴜ → Ⴝ
Ⴟ (ე) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ყ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ვ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ქ) - †
Ⴟ (ზ) → Ⴟ	Ⴟ (ღ) → Ⴟ
Ⴟ ( ) → Ⴟ	Ⴟ (ყ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (თ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (შ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ი) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ჩ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (კ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ც) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ლ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ძ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (მ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (წ) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ნ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ჭ) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ ( ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ხ) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ო) → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ ( ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (პ) → Ⴟ	Ⴟ (ჯ) → Ⴟ → Ⴟ
Ⴟ (ჟ) → Ⴟ → Ⴟ	Ⴟ (ჰ) → Ⴟ → Ⴟ

ამდენად, ქართულ ანბანში რეფორმის შედეგად ცვლილებები სისტემურად უნდა იყოს ჩატარებული. განვიხილოთ ისინი თითოეულ გრაფემასთან მიმართებით. Ⴕ - Ⴖ მხოლოდ პროპორციულად გაიზარდა, Ⴗ - Ⴘ - ს რკალი შეეკრა და მარცხენა ნაწილი აუმაღლდა ევრტიკალის დამატებით. Ⴙ - Ⴚ - ს რკალი გაკუთხოვანდა და მარცხენა ნაწილი აუმაღლდა ევრტიკალის დამატებით. Ⴛ - Ⴜ ამაღლდა პროპორციულად და თავი შეეკრა. Ⴝ - Ⴟ ამაღლდა ევრტიკალის ჩამოგრძელებით და რკალი გაკუთხოვანდა. Ⴟ - Ⴟ - ს რკალი დაიკუთხა და აუმაღლდა მარცხენა ნაწილი. Ⴟ - Ⴟ-ში ამაღლდა მარცხენა ნაწილი ევრტიკალური ხაზის დამატებით და რკალი შეიკრა. Ⴟ - Ⴟ - ს მარცხენა ნაწილი გაიმართა და მარჯვენა მეოთხედრკალის არამდგრადმა დაბოლოებამ პატარა კორიზონტალის ფორმა მიიღო. Ⴟ - Ⴟ პროპორციულად გაიზარდა,

ვერტიკალური ხაზით შეიკრა და უმეტეს შემთხვევაში 180 გრადუსით შემოტრიალდა. ა - ბ - ს გაკუთხოვანდა და გაუსწორდა მარჯვენა ნაწილი. ც - ღ - ს მარცხენა ნაწილი გაუსწორდა, მარჯვენა აუმაღლდა და შეეკრა ვერტიკალური ხაზის დამატებით. ჩ - ლ - ს გაუსწორდა ელემენტების შემადგენელი ზედა ჰორიზონტალური ხაზი, მარცხენა ნაწილი ამაღლდა ვერტიკალის დამატებით და რკალი შეიკრა. მ - ნ - ს ქვედა ნაწილი შეეკრა, ზედა - გაუკუთხოვანდა და პროპორციულად ამაღლდა. ო - პ - ს ამაღლდა მარცხენა მხარეს ვერტიკალური ხაზის დამატებით და ზოგან რკალი გაუკუთხოვანდა. რ - ს - ს გაეზარდა მარჯვენა ნაწილის რკალური ფორმა. თ - ღ - ს ამაღლდა და შეეკრა მარცხენა ნაწილი. ზ - ზ - ს პროპორციულად გაიზარდა. ა - ბ - ს გაუსწორდა ელემენტების შემადგენელი ზედა ჰორიზონტალური ხაზი, რკალი შეეკრა და ვერტიკალი დაუგრძელდა. კ - ლ - ს ამაღლდა ვერტიკალის დამატებით და ჰორიზონტალი თანდათან მოერკალა. ე - ი - ს გაუსწორდა მარცხენა ნაწილი. ი - მ - ს რკალი შეეკრა და გრაფემის მარჯვნივ დასამთავრებლად დაემატა ჰორიზონტალი. ნ - ნ - ს რკალი შეეკრა და ვერტიკალი დაუგრძელდა. თ - თ - ს რკალი შეეკრა და ვერტიკალი დაუგრძელდა. დ - დ - მთლიანად შეიცვალა ქრისტიანულ ხანაში. ო - ო - ს პროპორციულად ამაღლდა. ე - ბ - ს რკალი შეეკრა. ვ - გ - ს ნახევარრკალები შეეკრა და გაიმართა. გ - გ - ს რკალი დაეკუთხა და ვერტიკალი დაუგრძელდა. ე - ე პროპორციულად გაიზარდა, ქვედა ჰორიზონტალი, რომელიც წერის მიმართულების საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული, თანდათან დაუმოკლდა. კ - კ - ს რკალის ნახევარი შეეკრა და ნახევარი გაკუთხოვანდა. ზ - ზ - ს ამაღლდა და შეიკრა მარცხნივ ვერტიკალური ხაზის დამატებით. ჰორიზონტალი ნელ-ნელა ქვემოთ ნამოესარდა. ზ - ბ - ს დაემატა ჰორიზონტალური ხაზი გრაფემის მარჯვნივ დასამთავრებლად. მოგვიანებით ზოგ წარწერაში რკალი შეიკრა. ო - ე - ს ამაღლდა ელემენტების შემადგენელი ვერტიკალური ხაზის დამატებით და ზოგან რკალი გაუკუთხოვანდა. ყ - ყ - ს ამაღლდა პროპორციულად და ზოგან გაკუთხოვანდა. ლ - ლ - ს აუმაღლდა მარცხენა ჰორიზონტალი და მარჯვენა ნაწილი გაიმართა, მოგვიანებით კი, მარჯვენა დახრილი ხაზის დაგრძელებით ჯერის ფორმას დაუახლოვდა. რ - ზ - ს გაუსწორდა ელემენტების შემადგენელი ჰორიზონტალური ხაზი და აუმაღლდა მარცხენა ნაწილი.

ამაღლდა ქვედა გრაფემა, ისედაც სიმამლეში განფენილი 4-ის გარდა. 13 ასო ამაღლდა მარცხენა, 1 - მარჯვენა ნაწილის აწვეით, 13 - პროპორციულად და 5 - ვერტიკალური ხაზის დამატებით. თავი შეეკრა 18-ს. კუთხოვანი ფორმა მიიღო 10-მა, გაიმართა - 2, ჰორიზონტალური ხაზი დაემატა 5-ს.

რეფორმის შედეგად კარგახანს იყო პარალელური ფორმები. ბოლოს წრიული მოყვანილობა, როგორც ორიგინალურ, რკალურთან

შედარებით ახლო მდგომი, ნაწილობრივ დარნა, მაგრამ მოლიანად უცხო კუთხოვანი ფორმა ქართულმა ანბანმა, როგორც ჩანს, ვერ იგუა, ეგულისხმობთ მხედრულში გრაფემათა მთელი სისტემის მომრგვალებულ ფორმებს. იგივე უნდა ითქვას კაპიტალურობაზეც. მსოფლიოს მრავალ ანბანს აქვს მთავრული ასოები, მაგრამ ქართულმა ესეც უკუაგლო.

სიმაღლეში ხელახალი დიფერენციაციის დროს ნუსხურ დამწერლობაში გამოვლინდა კიდევ ერთი კანონზომიერება. თუმცა ზოგი ასო ოთხხაზიანი სისტემის შუაში მოთავსდა, ზოგი მთელ სიმაღლეზე განეფინა, ზოგი შუაში და ზემოთ და ზოგი შუა და ქვედა ნაწილში, ის ელემენტი, რომელიც თავიდან, ჩვენი ვარაუდით, რკალური იყო, თითოეულ შემთხვევაში მოექცა შუა ხაზებს შორის. ბუნებრივია, რომ ეს მომხდარიყო მაქსიმალურად დადაბლებულ გრაფემებში **ԵԴՄԾԱՄԻՆ**

– **ჟთოჟთჟაჟოჟო** (ათილიკოპლა) და მთელ სიგრძეზე განფენილებში:

Ի Գ Ի – Խ Կ Խ (ჭენ). მაგრამ ასევეა დანარჩენებშიც და თან ეს ერთგვარ კანონზომიერებას ექვემდებარება. თუ გრაფემის რკალური ფორმა სწორ ხაზზე ზემოთ **Դ Զ Ը Թ Լ Խ Կ** (ვტფუცწხწ) ან მარცხნივ **Մ Լ Ի Զ** (ბგვე) იყო, მაშინ გრაფემა შუა და ქვედა ნახევარში განთავსდა:

ჟ Լ Թ Կ Ը Խ Կ და **Կ Զ Դ Կ** თუ იგი ქვემოთ **Դ Զ Կ** (დნძ) ან მარჯვნივ იყო **Վ Դ** (ზრ) – ზემოთ **Շ Խ Կ** და **Ն Խ**. გამონაკლისია ასო **Յ** (ყ), რომელიც თავიდან კანონზომიერად ზედა ნაწილში იწერებოდა,

მაგრამ მოგვიანებით ქვემოთ ჩამოიწია – **ყ**. ამის მიზეზი ჩვენი აზრით ის უნდა იყოს, რომ მასში განენილი იყო კიდევ ერთი რკალური ფორმა და ორიენტაცია მასზე გაკეთდა. ოთხი გრაფემა, რომლებშიც გვერდზე მიბრუნებულ რკალს ჰორიზონტალი შიგნიდან უერთდებოდა ან კვეთდა,

მეაცრ წესს ვერ დაემორჩილა. **ჰ** (შ) **ჟ** (მ) **Է** (კ) **Է** (ჯ) – **ყ ք Կ Զ**. ამ დაკვირვებასაც იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ რკალი ქართული ასო-ნიშნების ძირეული ელემენტია.

სხვა თეორიების მიხედვით ახსნა არ ეძებნებოდა ამა თუ იმ გრაფემის არაფუნქციონალურ და უცნაურ ელემენტებს, მაგ. **ჟ**-ს მარჯვნივ წარსიდულ ჰორიზონტალურ ხაზს, **Ի** -ს **Զ** -სა და **Ը** -ს წანაზარდებს და სხვ. ჩვენი კვლევის შედეგად ვლინდება, რომ თითოეული მათგანი პირველწაროსეულია.

გრაფიკული თვალსაზრისით ქართული ანბანი ერთიანი სისტემა ჩანს. არსებითი განსხვავება ბერძნულის მსგავსი და თავისებური ქართული ბგერების აღმნიშვნელ გრაფემებს შორის არ არსებობს. ბერძნული ჯგუფის გამოყოფა გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს და ანბანის უცხოური რიგის შემოღებას უნდა უკავშირდებოდეს. ქართველმა მისი სამეტყველო ბგერითი კომპლექსის შესაბამისი **ჰ** გრაფემა დააღაგა

იმის მიხედვით, რომელი იყო მის მიერ ანბანთრიგის საფუძველად აღებული დამწერლობაში და რომელი – არა. ჩვენი აზრით აქ განხორციელდა არა ანბანის შექმნა უცხო ალფაბეტის საფუძველზე, არამედ არსებული, ორიგინალური ასო-ნიშნების ახალ რიგზე დალაგება. რეფორმის დროს აქა-იქ სავარაუდოდ უნდა მომხდარიყო გრაფიკული სტილის და არა კონკრეტული მოხაზულობის სესხებაც. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ასო-ნიშნები ბერძნულიდან არ მომდინარეობს და ორიგინალური წარმოშობისაა, ეფიქრობთ, რომ ბერძნულის გაელენას უნდა მივაწეროთ ის, რომ ღჟ (ბჟ) -ს პატარა წრიული ელემენტი ჩამოუყალიბდა, ო (ო) -მ და ც (თ) -მ დიდი შეკრული წრის და მისი ნახევრის ფორმა მიიღო, ლჩქ (გვეი) კი გაკუთხოვანდა (იხ. ბერძნული გრაფემები БФ, ОФ, ΓΕVI).

ბერძნული კაპიტალური დამწერლობის მიხედვით რეფორმა და გრაფემათა რიგზე დალაგება შეიძლებოდა მომხდარიყო კლასიკური ბერძნული დამწერლობის ჩამოყალიბების შემდეგ ანუ ძველი წელთაღრიცხვით V საუკუნიდან ნებისმიერ დროს, მაგრამ რეფორმამდე ქართულ დამწერლობას განვითარების გარკვეული ეტაპი განვლილი უნდა ჰქონოდა. ჩვენი აზრით ახალი წელთაღრიცხვით V საუკუნის ახლო პერიოდში რომ შექმნილიყო, იგი გაცილებით უფრო სტაბილური იქნებოდა და არ იარსებებდა ფორმათა ისეთი ჭიდილი, როგორიც დასტურდება ჩვენამდე მოღწეულ პირველსავე წარწერებში.

თუ გავითვალისწინებთ ხარაქსი პარგამონელის (II-III სს.), 334 წლის „ქრონიკის“ შემდგენელის, იოანე ანტიოქიელის (VII ს.), და სვიდას (X ს.) ცნობებს იმის შესახებ, რომ „ოქროს საწმისი არის ეტრატზე აღნუსხული ხერხი ოქროდამწერლობისა“, რომ იბერიელებს ძველი წელთაღრიცხვის IV საუკუნემდე უკვე გააჩნდათ დამწერლობა და კოლხებს შენახული ჰქონდათ „მამათაგან ნაწერი კვირბები“ – ქვისა და ხის წიგნები (8.116; 7.22-23; 18.145-168), დაუშვებლად არ უნდა მოგვეჩვენოს საქართველოში ორიგინალური დამწერლობის არსებობა ჩვენამდე მოღწეული ძეგლების შექმნამდე საუკუნეებით ადრეც.

ძველი დამწერლობის შემდგომი სავარაუდო მოდელი

ჩვენი ვარაუდით ქართული ანბანი შეიქმნა არა რომელიმე დამწერლობის მიხედვით, არამედ რკალითა და სწორი ხაზით ან მარტო რკალით შედგენილი 9 გრაფიკული მოხაზულობის 90 გრადუსიანი როტაციით მიღებული ოთხეულებისაგან. ეს უმარტივესი და ალბათ ყველაზე ოპტიმალური კომპლექსია, რაც კი შეიძლებოდა შექმნილიყო დამწერლობისათვის. ამგვარი ასოების საწერად საჭირო იქნებოდა სულ ორი მარტივი ფორმა. მისი აღბეჭდვა შეიძლებოდა თიხაზე. საყურადღებოა, რომ უძველესი ლურსმული წარწერები სწორედ თიხამ შემოგვინახა და იქაც ფორმების მარტივი პრინციპი იყო მოქმენილი. გავარჯერებული ლითონით ამგვარი გრაფემების ტყავზე აღბეჭდვაც იოლი იქნებოდა.

უძველესი დოკუმენტების მოუღწევლობის და მოგვიანებით ასოთა ბერძნული რიგის დამკვიდრების გამო, ძნელია განვსაზღვროთ, ინვერსიულ ფორმათაგან რომლები იყო აღებული საწყისად. შესაძლოა ამის გარკვევაში სამომავლოდ ზოგიერთი გრაფემის მოხაზულობა ან სახელდება დაგვეხმაროს.

ჩვენ მიერ მიღებული ცხრა გრაფიკული ფორმა არ არის უცხო და მიუღებელი დამწერლობისათვის ამგვარი მოყვანილობის ასოები სხვადასხვა ალფაბეტებში ვხვდება: φ [w] – ძველ სემიტურში, λ [l, r] – ფალაურში, ρ [ph] – ძველ სემიტურში, θ (ph) – არმაზულში, ψ [š] – ფარსულში, ζ [q] – არქულ ბერძნულში, τ [th] – სპ. ფინიკიურში, χ [h] – ეთიოპურში, τ [h] – არაბულში (2,29,38,46,48,62,69). მაგრამ ამასთანავე ვერ ვიტყვი, რომ ჩვენს წინაპრებს შეეძლოთ ამ ნიშნების სესხება სხვადასხვა დამწერლობებიდან, რადგან ცხრავე ნიშანი ერთი პრინციპით არის შედგენილი – ორი უმარტივესი გეომეტრიული მოხაზულობის კომბინაციით.

ასეთი ხერხით – ცხრა მარტივი ფორმის 90 გრადუსიანი ტრიპლით ანბანის შექმნის პრეცედენტი არ მოიძებნება, მაგრამ მარტო ამ მიზეზით მის შესაძლებლობას ვერ გამოვირიცხავთ. რიცხვ ცხრას მრავალ უძველეს ქვეყანაში ჰქონდა განსაკუთრებული მნიშვნელობა. ეგვიპტელებს და ძველ ბერძნებს ცხრადღიანი კვირა ჰქონდათ. შესაძლოა ეს ცხრა გრაფიკული ნიშანი თავდაპირველად სწორედ კალენდარულ დღეებს, წარმართულ ღვთაებებს, ცხრა ცას, მზის სისტემის ცხრა პლანეტას (ასევე წრით, რკალითა და სწორი ხაზით შედგენილი Φ და Ψ ნიშნების მსგავსად) ან რაიმე სხვა მნიშვნელოვან მოვლენას უკავშირდებოდა და შემდეგ შექმნეს მათ საფუძველზე ანბანი. ცხრის იდუმალი მნიშვნელობა ქართული ფოლკლორის წარმართობისდროინდელ ძეგლებშიც შესაძლოა იმავე წარმოშობისა იყოს.

შესაძლოა ქართველებს პირველადი ცხრა ნიშანი, რომლებშიც რკალი ერთ მხარეს იყო გახსნილი, გამოყენებული ჰქონოდათ ერთეულების აღსანიშნად, მათი 90 გრადუსიანი ვარიანტები – ათეულებად, 180 გრადუსიანები – ასეულებად და როტაციის გზით მიღებული მეოთხე ჯგუფი – ათასეულებად. მაგრამ, ყოველივე ეს ამჯერად მხოლოდ ვარაუდია, რომელსაც აუცილებლად სჭირდება დოკუმენტური დასაბუთება.

საინტერესოა, რომ ასოს შემადგენელ ნაწილთაგან იმთავითვე იყო გამოყოფილი სწორი ხაზი და რკალი ანუ „იოტა და რქაი“. სულხან-საბა წერს: „მართლ ჩამოიხდულსა მას ასოსა წერილთასა იოტა ეწოდების, ხოლო ზედა კერძო წარსიდულსა მას მრგულად და გურდიე – რქაი“ (13,332). როგორც გამოჩნდა, მთელი ქართული ანბანი ამ ორი ელემენტის კომბინაციით შეიძლება იყოს შედგენილი. ღვთაების 1722 წლის გუჯარში (2,108) ეკითხულობთ: „ვითარცა მათ დაემტკიცათ, ჩვენც უმეტეს დაგამტკიცეთ: არცა რქა, არცა იოტა ავხოცეთ, ვითარცა

მხედველ ხარო გუჯრისა ამის რიგსა“. ე. ი. არაყერი არ ამოგვიღია, არ შეგვიცვლიათ. შესაძლოა ეს იდიომი იმ დროიდან მოდიოდეს, როცა ეველა ასო და შესაბამისად ნაწერი, რქისა და იოტებისაგან შედგებოდა. მოგვიანებით იგი უფრო ზოგადი მნიშვნელობისა გახდა. რკალისა და სწორი ხაზის მსგავსი ფორმები უძველესი ადამიანებისთვისაც ძალზე ახლობელი იქნებოდა მშვილდ-ისრის სახით.

ასეთივე საინტერესოა ამ ცხრა გრაფიკული ნიშნის ოთხგვარი ვარიაციით ასოების მიღების საფუძვლის კვლევა. სიტყვა ასოს ძველად შემდეგი მნიშვნელობაც აქონდა: „ასო ელაღელთა ხმითა აქეიან კაეშირთა, ამისთვის ფილოსოფოსთა მიერ ასონი სახელედებიან ცეცხლსა, აირსა, წყალსა და ქვეყანასა, რამეთუ ვითარცა ასოთა დასხმითა აღმოიკითხვის სიტყვა და სიტყვათაგან შეიქმნების წიგნი, ვერეთუე ამა ოთხთა ასოთაგან შეიმზადების სხეული და სხეულისაგან კაცი სრული“ (13,69).

ძველი შუამდინარეთის V ათასწლეულის კერამიკული ფირფიტების მოხატულობებში თითო გამოსახულება 4 ჯერ მეორდება და ერთმანეთის 90 გრადუსიან ვარიაციებს წარმოადგენს (25.ტაბ.1).

ოცდაათექვსმეტივე ნიშნის მოხაზულობა თავსდება სქემაში,

რომელიც კონკრეტული წრის, კვადრატისა და ჯერისგან შედგება .

საგულისხმოა, რომ ტოლხაზოვანი ჯვარი, წრე და კვადრატი ფართოდ არის გამოყენებული უძველეს ქართულ ორნამენტებში: „ტოლმხრებიანი ხაზოვანი ჯვარი ჯერ კიდევ შემგროვებელი ტომების კულტურაში საკოორდინაციო ნიშანი ყოფილა, რომელიც ქვეყნიერების ოთხ მხარესთან იყო შეპირისპირებული“ (16.63). უძველესი ხანის ადამიანებს მიწა უძრავად წარმოედგინათ, ცა და ციური სხეულები კი მოძრავად (16.90). ამასთანავე ცა მათი აზრით ოთხკუთხედის ფორმისა იყო.

დიდი მნიშვნელობა აქვს „ჯერის წრესთან დაკავშირებას და მათი სტრუქტურული ნათესაობის გამოვლინებას“. „ხაზოვანი საკოორდინაციო ჯვარი, ან ციური გზაჯვარედინი... ცაზე მნათობის მოძრაობის ასახვისას გარკვეულ ცვლილებას განიცდის“ (16.66). „უძველესი ქართული ტრადიციით ჩინილაკის კალპი და გვერგვი გრაფიკულად წრეში ჩახატული ჯერის ფორმისაა, წვერებზე კი სფერული ფორმის კვერები, ბროწეულები და ვაშლებია წამოცმული ასტრალური სიმბოლოების აღსანიშნად. ისინი ცაზე მზის ოთხ მდგომარეობაზე მიგვანიშნებენ“ (16.77) საგულისხმოა, რომ ნეკრესში აღმოჩენილი, „ძვ. წ. I საუკუნით დათარიღებული ჯამების ძირებზე გამოსახულია დაბალი რელიეფით წრეებში ჩასმული ტოლმკლავი ჯვარი, რაც ციური სხეულების, კერძოდ კი მზის სხივების გამომსახველი უნდა იყოს“ (29.63).

ორაკლი სურგულაძის წიგნში „ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა“ ეკითხულობთ: „ბრუნვითი მოძრაობა, როტაციულობა და ციკლურობა არა მარტო სიმბოლო-ნიშნებისა და ხელოვნების ძეგლების კომპოზიციური თავისებურებაა ენეოლითისა და ბრინჯაოს ხანის

კულტურებისათვის, არამედ ეს არის დროისა და სივრცის შეცნობის ძირითადი პრინციპი, რომელიც აზროვნების ყველა სფეროში ელინდება და მათი გადმონაშთები თითქმის უკანასკნელ ხანამდე შემოინახა ხალხურმა კულტურამ“ (16.69). ჩვენთვის საგულისხმოა მკვლევარის სხვა მოსაზრებაც: „გარდა რელიგიურ-მაგიური და ესთეტიკური დანიშნულებისა, ხალხური დეკორაციული ხელოვნება აზრის ფიქსაციის საშუალებასაც წარმოადგენდა... ამდენად *კაეკასიის ორნამენტში უნდა მომწიფებულებო და მწერლობის შექმნის ან მისი სხვა მხრიდან მიღებისათვის ყველა აუცილებელი წინაპირობა*“ (16.34).

ბოლოთქმა

ქართული დამწერლობის წარმომავლობის ჩვენ მიერ შემოთავაზებული ვერსია ემყარება მისი გრაფიკული განვითარების ზოგადისტემურ კვლევას. ანბანის თითოეულ ასო-ნიშანს ნაშრომში პირველსახედ მიჩნეულ ფორმებთან უფრო მეტი მსგავსება აქვს, ვიდრე ბერძნულ, ფინიკიურ ან რომელიმე სხვა დამწერლობის შესაბამის გრაფემებთან. საგულისხმოა, რომ ბოლო დროს აღმოჩენილ უძველეს წარწერებზე აღბეჭდილი არაერთი მოხაზულობა ემთხვევა ჩვენს ვარაუდს ადრეული ფორმების შესახებ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, მიგვაჩნია, რომ წარმოდგენილ მასალას მრავალმხრივი პროფესიონალური გადამოწმება სჭირდება. მოხარული ვიქნებით, თუ აქედან რომელიმე დაკვირვება, მეთოდოლოგიური მიდგომა ან თვალსაზრისი მაინც გამოადგება მეცნიერებს ქართული დამწერლობის წარმომავლების საბოლოოდ გარკვევაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. აბულაძე ი., „ქართული წერის ნიმუშები“, (პალეოგრ. ალბომი), თბ. 1973.
2. გამყრელიძე თ., „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“, თბ. 1989.
3. დანელია კ., სარჯულაძე ზ., „ქართული პალეოგრაფია“, თბ., 1997.
4. „ენაი ქართული“, გ.ა.ს. „კომუნისტი“, 15 აპრ. 1990.
5. „ეპისტოლეთა წიგნი“, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლეებითა და კომენტარებით, გამოსცა ზაზა ალექსიძემ, თბ. მეცნიერება, 1968წ.
6. „ლაპიდარული წარწერები“, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო, (V-X სს.) შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ. 1980.
7. ლოლაშვილი ივ., „ქართული წიგნისა და მწერლობის საწესებთან“, თბ., 1978.
8. ლორთქიფანიძე ო. „ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი“, თბ. 1966.
9. მაჭავარიანი ე., „მწიგნობრობა ქართული“, თბ. 1989.
10. მაჭავარიანი ე., „ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები“, თბ. 1982.
11. მელიქიშვილი გ., „როგორ ამტკველდნენ ლურსმული წარწერები“, თბ., 1961.
12. ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ. 1991.
13. „პალეოგრაფიული ძიებანი“, II, თბ. 1969.
14. პატარიძე რ., „ქართული ასომთავრული“, თბ. 1980.
15. სილოგაძე ე., „სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები“ ახალციხე, 2000.
16. სურგულაძე ირ. „ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა“, 1994.
17. ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, თბ. 1923.
18. ურუშაძე აკ. „ძველი კოლხეთი არგონაუტების თქმულებებში“, 1964.
19. „ქართლის ცხოვრება“, წ. I ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ. 1955.
20. ქაფიანიძე ზ., „კაცობრიობის პირველი ანბანი შუმერულ-ქართული ასომთავრული“, თ. მიზიუანი, „შუმერულ-ქართული პარალელები“, თბ. 2002.
21. შოშიაშვილი ნ., „ურბნისის ძველი ქართული წარწერები“, პალეოგრაფიული ძიებანი, ტ. I, 1965.
22. ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961.
23. ჩხენკელი თ., „ანბანთა შექმნის ტრადიციული ცნობის შესახებ“, „ლიტერატურული ძიებანი“, № XX, 1999.
24. ჩხენკელი თ., „ქართული ანბანი და მეფეთა ცხოვრება“, „ლიტერატურული ძიებანი“, № XXI, 2000.
25. „ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია“, თბ. 1988.
26. წერეთელი გ. „უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან“, თბ. 1960.
27. შანიძე ა., „ძველი ქართული ენის გრამატიკა“, თბ., 1976.
28. ალექსიძე ზ. „ლუვერი, სინას მთა, ნა'სარეთი“, МѹПѹ, თბ. ლოგოსი 2000.
29. ჭილაშვილი ლ., „ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები“, თბ. 2004.
30. ხორენკი მ., „სომხეთის ისტორია“, მე. სომხურიდან თარგმნა აღ. აბდალაძემ. თბ. 1984.
31. ჯავახიშვილი ივ., თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. IX, „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“, თბ. 1996.
32. Корюн, Житие Маннона, Ереван, 1962.
33. Олдерогге Д. Из истории армяно-фниопских связей, (Альфапит Маштона, Древний Восток, с.61, М. 1975.
34. Севак Г. Месроп Маннон, Создание армянских письмен и словесности, Ереван, 196

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ქართული ანგანის წარმოშავლოგის შესახებ არსებული ვერსიები	3
გერმენულიან წარმოშავლოგის თეორია	3
ფინიკიურიან წარმოშავლოგის თეორია	6
სომხური ვერსია	9
ორიგინალური ბრაჟიკული წარმოშავლოგის თეორია	11
სეპტიმალურ შესაბამისობაზე დამყარებული თეორია	13
შუგერულიან მიმართება	16
პირველსახის რეკონსტრუქცია	19
კვლევის კრინციკი	19
მიდრეკილება რკალური შორმის აღდგენისა და სიმალეში დრეკინციკისკენ	22
ბრაჟიკების სავარაუდო აღრეული მოხაზულობანი	27
ნიკრისის, რუსთავის და ნახარმის წარწერათა ისტორიული მნიშვნელობა	36
რეშორება	39
ქართული დამწერლობის შიქმნის სავარაუდო მრდეილი	43
ბოლოთქმა	46
დამოწმებული ლიტერატურა	47

